

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1976

Årgång 72 · Häfte 3

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare förste bibliotekarien fil. dr *Ake Lilliestam*, Kungl. Biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 30: — per år + porto och uttages som postförskott för tidskriften. Önskan om inträde anmäles till sekreteraren.

Redaktionsutskott: krigsarkivarien fil. dr Bertil Broomé (samfundets ordf.), fil. dr Birgitta Lager-Kromnow och sekreteraren.

Innehåll

- 1 Fil. dr *Nils Eriksson*, Göteborg: Martin Georg Wallenstråles befordringar
- 15 Arkivarie *Lennart Löthner*, Uppsala: Erik Alstrin i London
- 22 Teol. kand. *Oloph Bexell*, Uppsala: Kåre Skredsvik
- 32 Teol. o. fil. kand. *Sara Ekwall*, Uppsala: Den heliga Birgittas makes dödsår än en gång
- 36 Fil. dr *Ake Lilliestam*, Stockholm: Christian Johanssons reflexioner om ballettens framtid (Résumé s. 43)
- 45 Fil. dr *Erik Wikén*, Uppsala: Sandwall och Sundewall
- 48 Anmärkningar till Gustaf Mauritz Upmarks anteckningar
- 48 Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1976

Martin Georg Wallenstråles befordringar

Ett besök bakom den gustavianska kyrkopolitikens kulisser

Av Nils Eriksson

Få torde i våra dagar känna till den gustavianske biskopen Martin Georg Wallenstråle. Till en del beror väl detta på att han var ett typiskt barn av sin tid utan nämnvärd originalitet, vare sig i sin yrkesmässiga karriär eller de kulturella och sociala intressen han så flitigt odlade. En bestående kulturinsats kom han dock att göra såsom stiftare av det ännu idag livligt verksamma Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, vilket 1978 kan fira sitt 200-årsjubileum.¹

Avsikten med denna biografiska studie är att närmare belysa i första hand Wallenstråles kyrkliga karriär fram till episkopatet i Kalmar, där han slutade sina dagar. Hans klerikala ämbetsgörömlar inom pastorat och stift liksom de privata och med iver idkade intressena i tidens anda, bok- och porträttsamlande, lämnas här åsido. Hans levnadsbana är förvisso tidigare känd i sina huvuddrag, men studier av i detta sammanhang tidigare icke utnyttjade brev till, från och om Wallenstråle har visat sig sprida åtskilligt ljus över hans person och karaktär och ger dessutom djupa inblickar i tidens kyrkliga befordringspolitik. De brevsamlingar det främst är fråga om är Legatum Wallenstråliana, brev till M. G. Wallenstråle, förvarad i Stagneliusskolans bibliotek i Kalmar och den Strickerska samlingen på KB. Johan Christoffer Stricker, kyrkoherde i Karlshamn, var säkert den mest insatte i allt vad som gällde utnämningar av kyrkliga ämbeten under denna tid. I en aldrig sinande ström av brev till och från honom kan detta konstateras. Han torde ha fram-

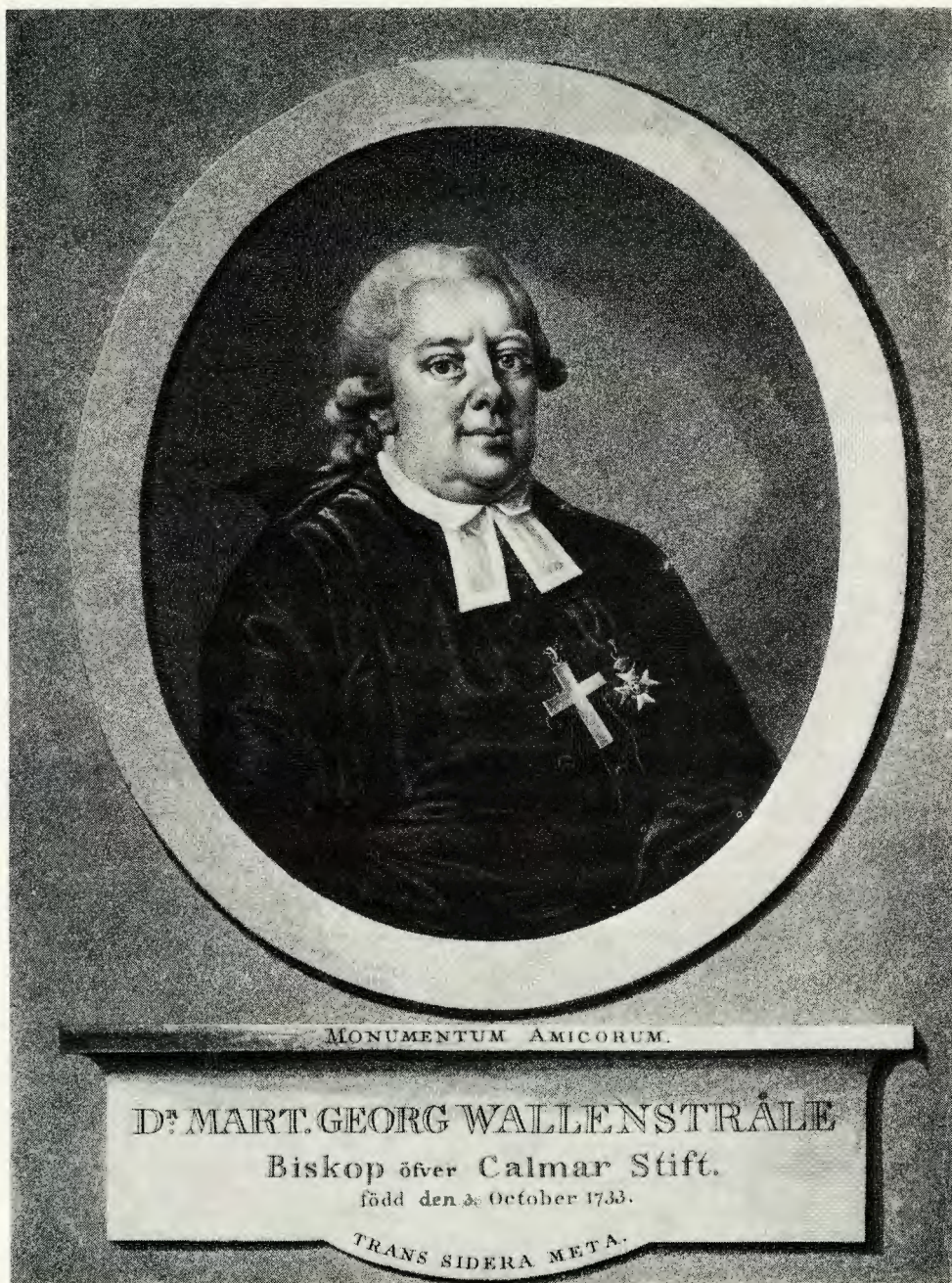
stått som ett orakel på detta område; det finns ingen, som "vet alt hvad som passerat, och så gracieust communicerar sina nyheter", skriver t. ex. Wallenstråle om honom. Ett lustigt exempel på Strickers förmåga att snabbt uppfånga nyheter kan beläggas i korrespondensen mellan dessa båda. Wallenstråle hade tydligen i ett brev den 7/8 1778 berättat om sin sons födelse (25/7 1778) och får som svar att Stricker visste om det redan dessförinnan, förutom att han kände till vilka som var faddrar och hur dessa blivit undfägnade; så håller jag mina "utliggare, litet hwarstädes", avrundar Stricker sitt brev.²

Wallenstråle (1733—1807)³ var son till Göteborgsbiskopen Georg Wallin d. y. och dennes maka Margareta Schröder. Hans kyrkliga påbrå kan ytterligare understrykas, om man påminner om att även farfadern, Georg Wallin d. ä., var biskop i Göteborg och senare superintendent i Härnösand. Enbart detta klerikala arv gav Wallenstråle goda betingelser för hans egen ecklesiastika bana. Född i Uppsala, där fadern var teologie professor, inskrevs han av denne vid universitetet vid tre års

¹ Författaren till denna uppsats är av nämnda samfund utsedd att skriva dess historia avsedd att publiceras 1978.

² Stricker till Wallenstråle 30/8 1778.

³ Huvuddragen i Wallenstråles biografi kan inhämtas från Ingemar Glemmes art. i Svenska män och kvinnor 8, 1955, s. 188 samt B. M. Lindwalls innehållsrika likpredikan "Minne af Biskoppen . . . Martin Georg Wallenstråle" 1807, förvarad i KB:s raritetskammare. Om detta tal kan bl. a. sägas att det är präglad av tidens smak i så måtto att åhörarna i Kalmar domkyrka tilltalas "Mine Herrar".

Martin Georg Wallenstråle. Kopparstick av J. F. Martin 1806 efter målning av P. Krafft d. ä.

ålder.⁴ Denna tidigt begynta akademiska bana avbröts dock strax, när fadern utnämndes till superintendent i Visby 1736. Då denna stad år 1742 stod inför hotet av

en rysk invasion och fadern befann sig på riksdagsuppdrag i Stockholm, flydde mo-

⁴ Se Uppsala universitets matrikel 2, 1700—1750, 1919—1923 s. 258.

dern med sonen till Kalmar, där denne kom att åtnjuta privat undervisning av bl. a. sin kusin, lektorn i historia och moralfilosofi, Carl Gustaf Schröder, vilken han sedermera kom att efterträda som biskop i Kalmar. År 1745 flyttade familjen till Göteborg, där fadern tillträdde biskopsämbetet. Några år senare, 1751, återvände sonen till Uppsala för studier och förvärvade 1758 sin magistergrad. Under denna tid, 1755, adlades han också för faderns förtjänster och introducerades på Riddarhuset under namnet Wallenstråle.

Efter studierna återvände han till Göteborg, där han 1760 förordnades till gymnasieadjunkt och bibliotekarie, men undergick samma år inför consistorium ecclesiasticum i Lund prästexamen, prästvigdes i Stockholm året därpå och kallades samtidigt av Kungl. Maj:t till tjänstgörande hovpredikant. Han erhöll dock genast ledighet från denna tjänst för att anträda en studieresa, vilken förde honom bl. a. till Holland, Frankrike, England och Tyskland under åren 1761—66. Detta hade länge varit det gängse sättet för högreständsynglingar att skaffa sig bildning och världsvana, och Wallenstråle gick grundligt till väga, vilket bl. a. kan utläsas av hans bevarade resejournal.⁵ Under denna tid utnämndes han till lektor i historia och moralfilosofi vid Göteborgs gymnasium 1763. Med anledning av Gustav III:s kröning promoverades han 1772 till teologie doktor i Uppsala och hugnades samma år med prosttiteln. Det var också vid denna tid, 1773, som Wallenstråle, driftig och organisatoriskt skicklig, stiftade Göteborgs Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälle, vilket han med benägen hjälp av riksrådet Carl Fredrik Scheffer lyckades skaffa kunglig protektion 1778. Gymnasielektoraten var vanligtvis enbart genomgångstjänster för den kyrkliga karriären och avsedda som sådana, ett förhållande som drastiskt belyses i 1724 års skolordning. I denna föreskrives biskopar och konsistorier att sörja för lärarnas beford-

ran till prästerlig tjänst, ”så att the i rättan tid, åtminstone inom 7 eller 8:ta år blifwa utur oket släpte”. I detta syfte införde skolordningen den dubbla tjänsteårsberäkningen, dvs. ett års lärartjänst skulle räknas som två års prästerlig tjänst, en regel som levde kvar till 1849.⁶ Det var därför helt naturligt att Wallenstråle såg sig om efter ett ledigt pastorat.

Under gustaviansk tid florerade den s. k. pastoratshandeln, vilken i stort sett innebar att den som önskade ett pastorat fick betala för det. Det gällde inte bara regala utan även konsistoriella pastorat. Missförhållandet var känt sedan länge men kulminerade under Gustav III:s tid och rönt då allt starkare kritik. Närmast ansvarig för den beryktade handeln var statssekreteraren i inrikes civilexpeditionen, Elis Schröderheim, f. ö. kusin med Wallenstråle. Ytterst bar naturligtvis kungen själv ansvaret, då han väl kände saken och lät sina gunstlingar uppbära sportler för affärer med pastorat. Att Gustav III lät denna pastoratshandel pågå hade både ekonomiska och politiska orsaker. Inkomsterna från den fick nämligen ofta täcka utgifter, vilka annars skulle ha tagits ur hans egen handkassa, och kungen såg i den enskilde prästen endast en medlem i ett riksstånd, varför utnämningar till kyrkliga ämbeten, speciellt de högre, helt betingades av politiska hänsyn. Behovet av prästerskapets stöd var oundgängligt för Gustav III, vilken därför också sökte försäkra sig om dess stöd i riksdagsarbetet och för att påverka folkstämningen ute i landet.⁷ Efter häftig kritik vid riksdagen 1786 flyttades de kyrkliga befordringsärendena till en s. k. ecklesiastikberedning,

⁵ En edition av denna är under arbete av författaren till denna uppsats.

⁶ Sveriges allmänna läroverksstadgar 1561—1905 IV—VI, Utg. av B. Rud. Hall, 1922, s. 31.

⁷ Se t. ex. Linder, T., Biskop Olof Wallquists politiska verksamhet till och med riksdagen 1789. 1960, s. 64, 85 och där anförd litteratur. Om pastoratshandeln se Schück, H., Elis Schröderheim, 1942, s. 258—322.

där Schröderheim inte hade plats. Förhållandena blev dock inte bättre förrän biskop Olof Wallquist 1789 blev den ledande i den då inrättade ecklesiastikexpeditionen. Det var alltså inom denna kyrkopolitiska ram som Wallenstråle strävade, tidvis en ganska slipprig väg, mot hierarkins höjder.

Redan tidigt efter hemkomsten från sin bildningsresa började Wallenstråle se sig om efter ett pastorat. Enligt en överifierad uppgift i Göteborgs stifts herdaminne skulle Wallenstråle 1769 ha misströstat över att någonsin få något pastorat eller kallelse till kyrkoherde, om det blev bekant bland allmogen, att han var frimurare.⁸ Emellertid står han 1776 som sökande till Fjärås regala pastorat. Wallenstråle hade därvid kontaktat sin höge beskyddare Carl Fredrik Scheffer, ty i ett brev från denne till Wallenstråle (14/9-75) önskar Scheffer få veta vilka som sökte Fjärås pastorat och om det var så beläget att Wallenstråle jämte innehavet av pastoratet skulle kunna förbli vid lektoratet i Göteborg. Scheffer undersökte med andra ord möjligheten att göra Fjärås till ett prebendepastorat. Han hade dessutom högre planer för sin gunstling: "Männe intet H. Doctorn, såsom Biskops son, skulle kunna vinna ett rum på förslaget till Biskop i Åbo?", skriver han i samma brev. Helst ville han dock behålla Wallenstråle inom den akademiska karriären, "hwarest lärdom och heder mäst gagna Samhället", men varifrån denne skulle avledas om han erhöle ett landsortspastorat.⁹

Wallenstråle har tydligen gått med på Scheffers rekommendation att stanna vid lektoratet och ha pastoratet som prebende. Detta framgår av ett brev från Scheffer (16/11-75), i vilket åsyftas ett brev från Wallenstråle den 23/9 samma år. Scheffer utvecklar här vidare sin strategi för Wallenstråles bemödanden. Han säger sig hysa gott hopp om att allt skall lyckas, men krä-

ver vissa upplysningar för att snabbt kunna bringa ärendet till ett lyckligt slut. Vad han ville veta var hur praxis utformats, då kungen förklarade något pastorat för prebende åt en lärare vid en akademi eller ett gymnasium. Vidare undrade han om Wallenstråle trodde sig bli uppförd på förslaget eller om han tänkte söka tjänsten utom förslag, en rätt som bl. a. tillkom hovpredikanter.¹⁰ Detta säger sig Scheffer vilja veta för att lyckas i sitt uppsåt. Han påpekar också hur han utnyttjar alla tillfällen att göra Wallenstråles förtjänster kända för kungen, "som älskar och skyddar all lärdom, samt med ifwer söker utbreda kundskaper och ljus ibland sitt folck". Detta skulle alltså vara en slags officiell motivering till att personer av Wallenstråles typ skulle utnämnas; den religiösa och moraliska kompetensen var av betydligt ringare intresse.

Tiden gick och Wallenstråle har tydligen uttryckt oro för Scheffer, ty denne skriver (3/6-76) att han ingalunda glömt Fjärås, men ber att få veta när han "med alfwar och drift" skall börja arbeta med ärendet. En månad senare (8/7) kan så Scheffer meddela att det kommit igång. "Hans Maj:t är nu underrättad om tillställningen i anseende til Fiärås, och har täckts lämna dess nådiga bifall till hela planen." Scheffer meddelar också att han fått brev från det rika och inflytelserika kommersrådet Clas Alströmer, där denne berättat hur han handlat för att röja en regementspastor Johan Didric Alsing ur vägen, vilket han gjort enbart för att beford-

⁸ Skarstedt, C. W., Göteborgs stifts herdaminne. Ny uppl. 1948, s. 147.

⁹ Scheffer till Wallenstråle 14/9 1775. Beträffande Scheffers brev till Wallenstråle kan nämnas att ett av dem bär en påteckning av Wallenstråles hand lydande "Hans Excellence Gr. Carl Fr. Scheffers, min evigt vördade Gynnares Bref, doch visst icke alla". — Wallenstråles brev till Scheffer tycks inte ha bevarats.

¹⁰ Se Wallquist, O., Utkast til en hand-bok öfwer ecclesiastique befordringsmål. 1797, s. 289.

ra Wallenstråles avsikter.¹¹ Scheffer ber också att få veta om några besvär anförts, som kan bli diskuterade i rådet. Utgången av ärendet är alltså praktiskt taget klar, då Wallenstråle skriver till sin nyförvärvade vän Stricker: "Jag söker äntel. Fjärås pastorat, som väl är bort på 170 hemm., stort, men ändoch magert. H. M. torde vara nådig och ge mig det til prae-bende, då jag är hulpen; men eljest icke."¹² Här antyds f. ö. ett dilemma, som skulle följa Wallenstråle genom hela livet: han hade notoriskt dåliga affärer och befann sig ofta i ekonomiskt trängda lägen. En månad senare (20/9-76) är han inte så hoppfull längre utan klagar för Stricker: "Fjärås går undan mig. En prof. Trägård lærer få det." Någon provpredikan hade dock ännu inte ägt rum, meddelar han (han använder ordet "prof-tröska") på grund av outhärdliga besvärskull över förslaget.

Många krafter var alltså igång, och det gällde att ha de bästa förbindelserna. Den mäktige Clas Alströmer slöt åter upp bakom Wallenstråle i ett sammanhang som ger en inblick i tidens sociala liv. Bland Göteborgs domkapitels handlingar finns en liten lapp med Alströmers kraftiga handstil, där denne till valförrättaren vid kyrkoherdevalet i Fjärås meddelar att hans förvaltare befullmäktigats att å Alströmers vägnar, för säterierna Gåsevadsholm och Dal med alla därunder lydande hemman och "lägenheter", som är belägna i Fjärås pastorat, vid det kommande valet rösta på Wallenstråle. Även andra säteriägare hade gjort på detta sätt; alla stod dock inte bakom denne.¹³ Detta förhållande var fullt i sin ordning. Ägde någon adelsman en sätesgård i en socken, hade han rätt att tillika med församlingen välja kyrkoherde. Dessutom fick han vötera för sina i socknen belägna frälsehemman.¹⁴ Wallenstråle oroade sig dock i onödan. Den 14/10-76 fick han nämligen besked av Scheffer att besvärerna över förslaget till Fjärås var avgjorda. Scheffer

visste dock inte om handlingarna skulle återgå till Fjärås innan kungen kunde ge bort pastoratet.

Tiden för valet var nu inne. Det ägde rum den 14/1 1777, och en skrivelse dagtecknad i Frillesås denna dag och under-tecknad av därvarande kontraktsprosten Johan Ahlelöf, vilken var valförrättare, meddelar att rösterna enligt vallängden utfallit så att Wallenstråle erhållit 61 1/12 hemmansröster, en regementspastor A. G. Grimbeck 4 3/4 och en komminister P. Elfvendahl 106 29/40 samt att allt gått till så att det inte stridit mot den Kungl. förordningen om prästval 1739 samt förklaringen därav 1746.¹⁵ En vecka senare (20/1) lugnas Wallenstråle av Scheffer med beskedet att den medtävlare den förre sagt sig frukta (Trägård) "har sannerligen intet att betyda". Så snart Scheffer får kunskap om att förslaget blivit uppsänt lovar han att ärendet snabbt skall avgöras; kungen är väl preparerad. Wallenstråle började nu hoppas på allvar och skriver några veckor senare till Stricker: "Inom 14 dagar är Fjärås disponerat. Min apparance hittills är god."¹⁶ Dessförinnan hade han själv med beräkning rojalism slagit ett slag för egen sak. För Stricker avslöjar han att han räknat med att förslaget skulle uppsändas omkring den 24 januari, dvs. vid tiden för Gustav III:s födelsedag, varför han ålade sig själv att tala på kungens födelsedag, "i speculation, om arbetet någorl. lyckades, at därmed kunna gjöra min underdåniga cour hos Hans M., och således i någon mohn recommendera mig, i anseende till min ansökning". Allt detta lyckades. Knappt var

¹¹ Alsing hade av biskop Lamberg uppmanats att konservera i Fjärås. Se Skarstedt, a. a. s. 650.

¹² Wallenstråle till Stricker 23/8 1776. Ep. S. 52: 5.

¹³ Göteborgs domkapitel. Allmänna handlingar. Handlingar till protokollen. 1777. Göteborgs landsarkiv. F1: 101.

¹⁴ Wallquist, Utkast . . . , s. 352 f.

¹⁵ Wallenstråle till Stricker 14/2 1777. Ep. S. 52: 6.

talet hållet förrän det blev tryckt, uppsänt och uppläst för kungen, vilken skall ha fällt hedrande omdömen om det, varför Wallenstråle inte tvivlar på att "denna lilla pjeçen" något bidragit till hans lycka.¹⁶

Den 19/2 1777 skedde utnämningen, om vilken Wallenstråle erhöll en ingående beskrivning av någon i rådet, dock inte Scheffer. Han skriver därom till Stricker i det han citerar ett brev: "Sjelfva nomination skedde på et högst delicat vis; ty då Min Brors sak, eller rättare sagt Förslaget til Fjärås förekom i Conseillen sistl:e onsdag (: NB 2 dagar efter at det var uppkommit:) sade Hans Kongl. Majestät: jag utnämner til Fjärås Pastorat Hofpr. Dr Wallenstr.; men som jag ej ifrån Läroverket genom denna befordran vill mista en så ... arbetsam och nyttig Man förordnar jag härmedelst, at han tillika behåller sin innehafvande Lectors Sysla ..."

Scheffers plan hade alltså lyckats i detalj, och uppenbarligen har han varit så "viss på sin coup", att Wallenstråle förundrade sig över att Scheffer åtta dagar före förslagets uppkomst, som han väl kände till, lugnt reste till Södermanland och inte återkom förrän pastoratet var disponerat. Men, skriver han drastiskt, "alla tilgångar voro tilstoppade, alla mögeliga canoner förnaglade. Schröderheim var min man, Gr. Gyldenstolpe äfven och alla som tala torde, talte för mig", och utan att darra på handen förklarar han för Stricker att han "på aldeles ordenteligt sätt utan en enda styfvers utgift, el:r det ringaste löfte, i laglig väg, fådt et af våre större Pastorat til praebende". Den 9/4 kom så fullmakten Wallenstråle tillhanda, och han uppger för Stricker att den kostar jämnt 100 plåtar. I samma brev avslöjar han att han tillfrågats om han ej ämnade söka Kristianstad eller Uddevalla, men att han sagt sig vilja leva och dö i Fjärås.

Glad över den inte helt oväntade utgången beskriver Wallenstråle för Stricker hur han nu ämnade bilda familj och hur

han "flög ... af til Fästningen Bohus" för att hos kommandanten där, P. J. Lannerstjerna, be om den 17-åriga dottern Anna Amalia Sophias hand.¹⁷ Detta beviljades och bröllopet stod i maj 1777. Wallenstråles situation med lektorat i Göteborg och prebende i Fjärås var dock inte så lyckosam. Dels tröttnade han på de ofta förekommande resorna mellan orterna, dels hade han inte råd att hålla sig med vika-rie, vilket fick honom att begära frihet från gymnasiegöromålen för att kunna flytta till pastoratet, vilket också beviljades 1779. Kyrkoherdetiden i Fjärås blev ytterst påfrestande för Wallenstråle i ekonomiskt avseende. Orsak till detta var främst att han, trots ihärdiga protester och ett otal skrivelser genom alla instanser ända upp till justitierevisionen, ålades att själv svara för reparationskostnaderna av det förfallna kyrkoherdebostället, vilket enligt Wallenstråle kostade oerhörda summor. "Är det underligt om jag med händer och fötter söker at arbeta mig härifrån, til hvad det ock må blifva."¹⁸ Dessutom skulle han sätta bo där, vilket också var kostsamt, "och jag har fasel. ondt efter pgr", klagar han för Stricker.¹⁹ Förmodligen var det dessa och andra klagor, som fick denne att hjälpa Wallenstråle med lån. En brukspatron Olson i Karlshamn skymtar nämligen från denna tid då och då i korrespondensen i samband med krav på återbetalningar från Wallenstråle. Denne började nu se sig om efter fetare inkomster för att rädda sig ur sin trängda situation.

Ett tillfälle till detta yppade sig 1780, då biskopen i Göteborg, Erik Lamberg, dog. Den förtrogne gynnaren Scheffer

¹⁶ Wallenstråle till Stricker 10/4 1777. Ep. S. 52: 6.

¹⁷ Wallenstråle till Stricker 7/4 1777. Ep. S. 52: 6.

¹⁸ Wallenstråle till Stricker 24/6 1780. Ep. S. 52: 8. Se även Wallenstråle till Stricker 12/4 1779. Ep. S. 52: 7 och den 14/8 1781. Ep. S. 52: 9.

¹⁹ Wallenstråle till Stricker 9/5 1779. Ep. S. 52: 7.

skrev så snart han hört om frånfallet att "Stiftet lærer wäl ännu påminna sig en af dess forna mäst berömda Styresmän, hwars förtjenster, med H. Doctorns egna sammanfogade, synas mig böra ofelbart tillskynda H. Doctorn enhälliga röster i detta Stift". Scheffer syftar alltså på Wallenstråles far, som tidigare varit biskop i stiftet. Han ber vidare att få veta Wallenstråles planer för att, som han säger, "bereda saken hos vår nådiga konung" med det förbehållet att han ber om Wallenstråles fullständiga diskretion.²⁰ Vad Wallenstråle svarat är okänt, men säkerligen bedömde han sina chanser som goda, inte minst med tanke på de av Scheffer påpekade fördelarna. Även andra var säkra på att Wallenstråle skulle utses, så hans gode vän rikshistoriografen Anders Schönberg, som ansåg att Wallenstråle "lär ofelbart vara säker därom" liksom han antog att Scheffer arbetade för dennes sak i Stockholm.²¹

Den 16 maj skred så de valberättigade inom stiftets pastorat till val. Bland de 26 prästmän som erhöll röster utkristalliserade sig klart tre, nämligen kyrkoherden i Jakobs och Johannes församlingar i Stockholm, Johan Wingård, som fick 151 röster, domprosten i Göteborg Olof Ekebom med 121 och Wallenstråle med 104. Göteborgs stifts konsistorium uppförde också dessa på sitt förslag och kabinettsprotokollet säger endast att kungen utnämnde Wingård.²² Scheffer skrev tämligen omgående till Wallenstråle och erkände att hans avsikter och önsknningar slagit fel, men att han ändå klarat Wallenstråle hedrande ur situationen genom att ha förmått denne att skriva ett avsägelsebrev, som hade behagat konungen, vilket gav hopp om kunglig nåd vid första bästa tillfälle. Scheffer menade sig ha tagit miste på göteborgarnas tänkesätt och bad slutligen Wallenstråle komma till Stockholm på hösten för att, när kungen återkom från sin utlandsresa — denne drack brunn i Spaa — göra sin uppvaktning och få när-

mare försäkran om "nådig ihugkommelse wid framdeles timande händelser".²³

Wallenstråle ger i ett brev till Stricker något senare sin version av förloppet. Enligt honom kom strax efter Lambergs död ett löfte av "en viss stor Herre" om att bli ihågkommen, utan att Wallenstråle själv yttrat ett ord om saken. Han frågade om jag ville bli befordrad, berättar Wallenstråle, och jag kunde då inte svara nej, eftersom jag hade orsak att hoppas bli enhälligt kallad. Han uppger också att man skaffat "den högste Herrens bifall" och att allt såg bra ut. Då var det inte fråga om Wingård, vilken heller inte skulle ha fått någon röst om de röstberättigade inte utsatts för påtryckningar. Detta var dock vad som skedde, och Wallenstråle berättar i dramatiska ordalag att han utsatts för en förtalskampanj. Skrifter med uppgifter om att det var "hög befallning" att man skulle kalla Wingård hade cirkulerat. De skulle ha emanerat från en general Wrangel vid Bohusläns dragoner och lett till att landshövdingar, lagmän, häradshövdingar och regementschefer arbetat på allt sätt för att Wallenstråle inte skulle komma på förslaget. Kampanjen lyckades, presumtiva väljare hade avfallit, och han omtalar att när man sedermera tagit reda på vilka de var, befanns det vara sådana, som i anseende till vissa band man haft på dem icke vågat göra annat än vad som begärdes. När Wallenstråle nu såg vartåt det lutade, skrev han till sin gynnare och bad denne spara sin nåd till ett annat tillfälle, varefter han citerar Scheffers ovan angivna brev till honom (5/6 1780). Till Stricker meddelar han nu att han skall försöka få någon ledig kyrka i Stockholm, därmed följande Scheffers råd, ty i Fjärås kan han inte stanna, om inte kungen bekostar

²⁰ Scheffer till Wallenstråle 23/3 1780.

²¹ Schönberg till Wallenstråle 30/5 1780.

²² Conseil och kabinetts protocoll uti civile ärender. 1780. 23/5 1780. RA.

²³ Scheffer till Wallenstråle 5/6 1780.

ombyggnaden av prästgården.²⁴ — Hur det verkligen förhållit sig är osäkert, och stickprov i vissa brevsamlingar har inte kunnat bekräfta Wallenstråles version om förtalskampanj och påtryckningar.

I oktober 1780 är så Wallenstråle i Stockholm, en resa som han vidtagit dels för att söka bot för sin svindel, dels för att undersöka möjligheterna att komma från Fjärås, ett ställe som han visserligen tycker om, men där han inte kan stanna. Stockholm tycker han inte om, och de lediga kyrkorna finner han ligga utom räckhåll. "Brander el:r Stranger får Cathrina, Petreius Maria, Murray Jacob. Jag begär hvad mindre är, och hoppas vinna Hans Majest:s nåd, när det gäller", skriver han till Stricker.²⁵ Uppenbarligen uppträdde Wallenstråle återigen skrymtande inför denne, ty förhandlingar med Scheffer hade redan vid denna tid nått så långt, att denne redan den 7/9 1780 sagt sig vilja använda all sin förmåga för att hjälpa Wallenstråle till Kumla pastorat. Detta var ett eftertraktat honnörspastorat och "Inkomsterna äro bättre jemngoda med flera Biskopars", anförtror honom Scheffer, som väl kände den där nyligen bortgångne kyrkoherden D. J. Stenius.²⁶ Efter detta brev har det uppstått ett avbrott i korrespondensen mellan Wallenstråle och hans båda förtrogna. Den 14/8 1781 bryter dock Wallenstråle tystnaden med Stricker och klagar över att han inte fått något brev på över ett år, men kastar sig sedan raskt över sitt befodringsärende, varvid det framgår att när kungen kommit hem hade Wallenstråles ansökan nämnts, "då ock Herren nådigast täcktes låfwa mig Kumla i Nerike, där min Farmors Far varit Comminister". Sedan tycks, enligt Wallenstråle, saken förfallit och orosmoln började hopa sig. Så uppträder t. ex. som "en Candidatus matrimonii", den avlidne Stenius' måg A. W. Gellerstedt, enligt Wallenstråle "med Patroner wäl pallisade-

rad", och till råga på allt hade han hört ryktas att hans gynnare blivit missnöjd med honom, vilket han finner obegripligt. Han säger sig i brev ha frågat denne själv utan att ha fått något svar, och när Scheffer var i Göteborg nyligen, låg Wallenstråle sjuk ute i Fjärås. Också nu misstänker han att någon varit ute för att svärta ned honom.

Under tiden framskred kyrkoherdevalet i Kumla pastorat. Detta var regalt och omfattade socknarna Kumla (moderförsamling) och Hallsberg (annex). Av valakterna framgår att domkapitlet utsett "3:ne wälförtjante män at i Kumla Moder Kyrka låta höra sina Ämbetes gåfwor både i predikande och mässande", som formuleringen löd. Dessa tre var regementspastorn Carl Gustaf Setterqvist, vicepastorn och bataljonspredikanten Lars Strömwall och magistern Johan Salenius. En av dessa skulle av församlingens ledamöter genom fritt val den 9 september 1781 kallas till kyrkoherde. Vid detta val fick Setterqvist nära nog enhällig kallelse²⁷ och sattes i första rummet av konsistoriet i Strängnäs i dess förslag till Kumla pastorat, vilket föredrogs i kabinettet, på Drottningholm den 29 oktober. Resultatet blev dock att kungen utnämnde Wallenstråle.²⁸ Kungen utnyttjade således sin rätt, som enligt kyrkolagen gällde de regala gällan, och utnämnde en kandidat som direkt sökte ämbetet och gick emot församlingens önskan. Två dagar senare skriver Scheffer till Wallenstråle och be-

²⁴ Wallenstråle till Stricker 24/6 1780. Ep. S. 52: 8.

²⁵ Wallenstråle till Stricker 3/10 1780. Ep. S. 52: 8.

²⁶ Scheffer till Wallenstråle 7/9 1780. — Jfr ett brev från biskop Carl Jesper Benzelius i Strängnäs till Wallenstråle, där Benzelius karakteriserar Kumla som "nästan det bästa Pastorat i Stiftet: så det rikeligen föder sin man". Odat. 1780.

²⁷ Kumla kyrkoarkiv. Prästvalshandlingar 1781 i vol. Kumla: M; 1. Uppsala landsarkiv.

²⁸ Conseil och cabinetts protocoll uti civile ärender. 1781. RA.

klagar först att han inte svarat på flera av hans brev, men att han oaktat detta ständigt övervakat dennes angelägenheter. Han säger sig nu kunna lyckönska Wallenstråle till dennes flyttning till Kumla samtidigt som han avfärdar alla illvilliga rykten om sin person vilka berättats Wallenstråle. Han understryker så sin välvilja mot honom genom att antyda att Kumla endast bör ses som en passage till något bättre. "Herr Doctorn är genom sin födsel och sina kundskaper ämnad till det öfversta rummet i sitt stånd", menar Scheffer och är viss om att kungens rättvisa och nåd skall, så snart någon möjlighet yppas, ge Wallenstråle tillfälle att bli flyttad med benägen hjälp av Scheffer själv.²⁹

Wallenstråle tillträdde sitt nya pastorat 1783 och skötte sin syssla med sedvanligt nit och skingrade snabbt den eventuella misstro som fanns mot honom, önskad som han var av församlingen.³⁰ Hans dåliga affärer följde honom dock, och med bävan åsåg han endast några veckor efter ankomsten till Kumla hur torkan minskade årsväxten med en tredjedel. Detta uppger han för friherre Patrick Alströmer, och att han klagade just för denne hängde säkert samman med att Alströmer hade att lugna Wallenstråles kreditorer i Göteborg.³¹

Redan innan Wallenstråle flyttade till Kumla hade han åter frestat Scheffers välvilja. Denna gång var han ute efter överhovpredikantstiteln. I brevväxlingen med Scheffer möter detta ärende för första gången den 6/12 1781. I detta brev och i ytterligare tre berörs Wallenstråles önskan i så dunkla ordalag att man inte vet vad det är frågan om. Först den 16/9 1782 uppenbaras det, då Scheffer till Wallenstråles sorg meddelar att kungen inte ville ge titeln åt någon som "icke werkeligen detta ämbetet innehafver", dvs. han ville inte göra det enbart titulärt. Scheffer kan dock hälsa att kungen ämnar visa Wallen-

stråle sin nåd om något ledigt stift uppkom.

Denna situation uppstod när biskop Schröder i Kalmar avled 1789. Tillsättningen av biskopar var för Gustav III en viktig politisk handling. Endast pålitliga regeringsanhängare, som vid riksdagarna och i stiftens verkade för den gustavianska regimens politik, utnämndes. Som vanligt vävdades flitigt intriger och att överblicka hela detta nätverk av korrespondenser där råd, påtryckningar och förtal blandas, är nära nog omöjligt. Någon uttömmande skildring ges alltså inte här. Den mest givande källan är den Strickerska brevsamlingen, då Stricker var en av huvudkandidaterna till biskopsstolen och hade många som verkade för hans sak. Korrespondensen med Wallenstråle hade upphört och upptogs inte förrän 1790 efter nio års tystnad med några sträva brev för att sedan åter bli livlig. Wallenstråle omtalas flitigt av Strickers förtrogna, vilkas yttranden givetvis är av stort intresse för kunskapen om Wallenstråle, även om han i detta sammanhang sågs med avog ögon. Från och till Wallenstråle finns beträffande biskopsvalet förvånansvärt få brev bevarade.

Biskopsvalet i Kalmar 1789 fick en olycklig början, därför att domkapitlet glömde att först inhämta Kungl. Maj:ts tillåtelse att utlysa valet, ett misstag som stod en av dess medlemmar, lektor Magnus Dahlerus, dyrt. (Se nedan s. 12). I nåder godkände dock kungen tillvägagångssättet, men ett kungligt brev utsändas den 18/12 1789 till samtliga domkapitel med erinran att dessa omedelbart skulle till kungen meddela en biskops fränfälle och därefter invänta Kungl. Maj:ts tillstånd

²⁹ Scheffer till Wallenstråle 1/11 1781.

³⁰ Något om Wallenstråles verksamhet i Kumla står att läsa i Hagström, K. A., Strengnäs stifts herdaminne 4, 1901, s. 509 f.

³¹ Wallenstråle till Alströmer 2/6 1783 och 3/5 1785. Alströmerska brefsamlingen 54. Bref till Patrick Alströmer 53. UUB.

till nyval. Valet ägde rum den 18/8 och röster kom att lämnas på 30 kandidater, varav de flesta dock var ströröster. De främsta röstetagararna, vilka alltså hade möjlighet att komma på förslag, blev teologie lektorn och kyrkoherden i Ljungby Magnus Dahlerus (59 röster), Wallenstråle (30), Stricker (20) och professorn i historia i Uppsala Erik Mikael Fant (15). Det är nu alla krafter spännes till det yttersta för att via höga och inflytelserika förbindelser jämna vägen till biskopsstolen. De bevarade breven och nidvisorna talar sitt tydliga språk och turerna är otaliga. Här skall dock endast några av de mest relevanta tas med. Av störst intresse är därvidlag några brev som expeditionsskriveren E. G. Kökeritz skrivit till sin släkting Stricker. Kökeritz erbjöd nämligen denne sin hjälp och skriver i oktober 1789 att han rekognoscerat och sonderat, vilka som lämpligen borde bearbetas. Han har dock inte kommit så långt, då både kungen och ecklesiastikministern, denne var nu biskop Wallquist, inte var i huvudstaden. Mycket insiktsfullt anser Kökeritz, att "då Politiquen nuförtiden emporterar på alla andra considerationer, lär den ock framför alt annat rådföras wid bortgifwandet af en Biskops staf", och då Wallquist väl meriterat sig på detta område, dvs. var en välkänd befordrare av Gustav III:s politik, drar Kökeritz slutsatsen att Wallquists tillstyrkande i sådana saker var avgörande. Han berättar vidare att man i Stockholm trodde att Wallquist var böjd för Dahlerus och att det beträffande Wallenstråle kan andras att Wallquist gärna ville förhindra att adelsmän finge biskopsämbetet, "men huruvida detta är grimace el. alfwar, är swårt at inse i våra tider".³² Det tycks dock inte som om Wallquist haft något emot detta förhållande. I sitt Utkast ... skriver han t. ex. att prästeståndet f. n. (1792) fägnade sig åt att inom sina led ha fyra ledamöter av adlig börd, ärkebiskop von Troil och biskoparna Benzelius, Wallenstråle och

Herman Schröderheim, vilka deltagit i prästeståndets beslut och arbetat gemensamt med de andra ofrälse stånden. Detta säger Wallquist för att lugna landets präster, bland vilka många hyste oro och menade att adliga prästmän icke var tillräckligt lojala i sin ståndspolitik.³³

Ungefär en månad senare återkom Kökeritz och hade nu talat med Wallquist. Denne hade uppträtt med en "air of cordialité" och hade först hävdad hur viktiga biskopsämbetena var och att deras besättande "helt och hållet ankomma på politiska considerationer". Wallquist trodde att kungen på dessa grunder redan hade fattat sitt beslut om Kalmar. Kökeritz hade därvid lett in samtalet på biskopskandidaterna, varvid Wallquist yttrat sig så diplomatiskt, att Kökeritz säger sig efter samtalet vara lika oklok som före. Beträffande Wallenstråle hade Wallquist förundrat sig över att denne ville lämna Kumla, då detta pastorat säkert var mer inkomstbringande än Kalmarstiftet.³⁴ Detta torde inte ha varit några nyheter för Stricker, som redan 1/9 samma år mottagit ett brev just från Wallquist, där denne säger sig inte kunna tro att Wallenstråle ville lämna Kumla, där han har minst "5 000 plåtars inkomst". Samtidigt förklarade sig denne stå helt opartisk och utan inflytande, även om han medger att han som föredragande naturligtvis kan framhålla Strickers politiska förtjänster.³⁵

Kökeritz hade länge tvekat att ta kontakt med Schröderheim, då denne dels var släkt med Dahlerus, dels alltid hade presande penningbehov. Han hade dock

³² Kökeritz till Stricker 23/10 1789. Ep. S. 52: 13. — Jfr ett brev från kyrkoherden i Ronneby Salomon Henschen till Stricker den 6/10 1789, där denne refererar ett samtal med Wallquist och kommit till samma slutsats beträffande Wallquists åsikt om Wallenstråle.

³³ Wallquist, Utkast ..., s. 429.

³⁴ Kökeritz till Stricker 27/11 1789. Ep. S. 52: 13.

³⁵ Wallquist till Stricker 1/9 1789. Ep. S. 52: 13.

gjort sin cour, varvid Schröderheim hade hävdadt att han på inget sätt kunde inverka på ärendets utgång, då han hade avlägsnats från sin tidigare inflytelserika post, och att han inte längre intresserade sig för Dahlerus. I förtroende avslöjade dock Schröderheim att det fanns anledning att tro, att Wallquist i första hand tänkte sig Wallenstråle. Orsaken till detta skulle vara att biskop Benzelius i Strängnäs snart "gör vacance" och att Wallquist gärna ville efterträda honom, varför han genom att förordna Wallenstråle till Kalmar kunde vinna dennes stöd, samtidigt som denne flyttades från grannskapet.³⁴ — Parentetiskt kan här inskjutas att Schröderheim ingalunda var så överksam. Ett brev från överste H. R. von Francken, vilken arbetade för Strickers sak, till denne upplyser om att såvida Dahlerus drar sig ur konkurrensen (om vilket det ryktades) skulle Schröderheim arbeta för Stricker.³⁵ — Kökeritz säger sig inte tro på Schröderheims spekulationer utan håller modet uppe på Stricker genom att hävda att Wallenstråle ligger sämst till och att avgörandet skulle komma att stå mellan Dahlerus och Stricker. Han lovar dessutom att arbeta för att få några som för Strickers talan direkt för kungen om hans tänkesätt "in politicis".³⁶ Att osäkerheten om utslaget var stor framgår av många brev. Biskop Wallquists bror, kyrkoherde Seth Wallquist, som höll på Stricker, skriver bl. a. till denne att det är sant att Dahlerus är släkt med Schröderheim och att Wallenstråles namn alltid varit favoriserat, men "vem vet hurudant utslaget kan blifwa?"³⁷

Tre veckor senare, den 18/12 1789, hade ecklesiastik-kabinettet sammankallats och Wallquist hade föredragit Kalmarkonsistoriets underdåniga förslag till biskopsämbetet efter Schröder, varvid kungen utnämnde den som var uppförd i andra rummet dvs. Wallenstråle.³⁸ Kökeritz hörde nyheten i staden samma dag och skrev genast till Stricker, varvid han tröstade denne med åsikten att "åtmins-

tone icke förtjänst och moral dicerat denna Denomination". Han tycker därför att Stricker skall glädja sig åt att han inte blivit utnämnd, vilket skulle ha inneburit en börda för en person med Strickers karaktär och egenskaper.³⁹

Vad gjorde då Wallenstråle själv för sin sak? I ett brev från Seth Wallquist till Stricker uttrycker den förre sin förvåning över valets utgång "i anseende till Ridarskapets nu varande ton wid Hofwet". Han syftar därvid säkert på vad som hänt efter den i vår sociala och politiska historia så viktiga 1789 års riksdag. Denna hade präglats av stark adelsfientlighet från de ofrälse ståndens sida, stimulerad bl. a. av den rojalistiska propagandan. Gustav III behärskade dessa stånd, med vilkas hjälp han genomdrev den klart olagliga förenings- och säkerhetsakten, som skärpte adelns fientlighet mot kungen. I brevet antyder Wallquist vidare att orsaken till Wallenstråles befordran helt enkelt varit den att han haft många som arbetat för sig, "hwaremot de andra bägge herrarne anlitat ingen".⁴⁰ Det finns dock inte mycket som tyder på att Wallenstråle haft så många järn i elden. Man kan säkert förmoda att Wallquist varit ganska kallsinnig, varför man undrar hur Wallenstråles manöver att sända två ytterst krypande brev till denne, det ena till Wallquist och det andra avsett för Gustav III, kom att utfalla. I brevet till Wallquist framställer sig Wallenstråle ytterst obetydlig: "Hans Majestät känner icke en så liten människa; men okänd som jag är, går jag icke efter Konungens män i Zèle och

³⁶ v. Francken till Stricker 12/10 1789. Ep. S. 52: 13.

³⁷ Seth Wallquist till Stricker 29/9 1789. Ep. S. 52: 13.

³⁸ Konselj- och allm. Beredningens protokoll i ecklesiastikärenden. 1789. RA.

³⁹ Kökeritz till Stricker 18/12 1789. Ep. S. 52: 13.

⁴⁰ Seth Wallquist till Stricker 28/12 1789. Ep. S. 52: 13.

nit för Hans dyra Person". Det är för att visa detta som Wallenstråle begärt befordran till Kalmar, på vilken post han hoppas få vörda och lyda en så stor furste, vars minsta vink han lovar att följa. I brevet förmodar Wallenstråle vidare att det säkert inte finns någon som talar för honom i kretsen kring kungen, varför han hoppas att Wallquist vill framföra hans tänkesätt, dvs. det medsända brevet, till denne. I brevet till Gustav III utvecklar så Wallenstråle sitt ärende och uttrycker bl. a. sin avund mot ämbetsbröder som i biskopsställning fått tjäna denne.⁴¹ Wallenstråle gick därmed längst av alla kandidaterna genom att vända sig direkt till kungen för att verka för sin sak. Vi vet inget om effekten. Visserligen utnämndes Wallenstråle, men någon synnerlig nåd visade honom Gustav III inte i fortsättningen. Prosten C. G. Nordin, den inflytelserike gustavianen, berättar t. ex. om hur Wallenstråle 1791 uppvaktade kungen med anledning av den nyligen timade freden, varvid denne låtsades "föga" se honom.⁴² Wallenstråle noterade också detta, men i ett brev till Stricker skyllde han på trängseln runt konungen.⁴³ Nordin nämner även att Gustav III vid ett tillfälle 1791 skulle utdela s. k. "PrästStiernor", och att han därvid inte ville ge Wallenstråle någon.⁴⁴

Spekulationerna och relationerna om valet av Wallenstråle är dessutom ytterst olikartade. Här kan ges några exempel från personer, vilka borde vara initierade, nämligen Schröderheim, Nordin och Wallquist. Schröderheims åsikt om motivet till Wallenstråles utnämning är nära nog klassisk och återopas ofta som en formel för att karakterisera den gustavianska kyrkliga befordringspolitiken. Då Schröderheim privat föreslog Wallenstråle till biskop i Kalmar, skrev han nämligen till Gustav III: "Wallenstråle har den nåden att vara känd. Han är glad, vällustig, alltid behöfvande, äregirig, med ett ord, en skicklig Biskop i mitt sinne. Han är

dessutom äfven välsinnad i sin politik och kanske mest orthodox där".⁴⁵ Här är alltså cynismen driven till sin spets, t. o. m. med insinuation om Wallenstråles dåliga affärer som argument för att han skulle bli den tjänstvillige gustavianske biskopen. I Nordins dagboksanteckningar omtalas 1791 att Wallquist för biskop Lindblom berättat om Wallenstråles befordran. Kungen skulle därvid vid förslaget föredragning ha frågat efter Wallquists åsikt, varvid denne underlåtit att råda, då han fann alla tre olämpliga. Något senare frågade kungen vem Dahlerus var, och Wallquist svarade då att denne var lektor och prost i Kalmar. "Ah sade Konungen det är han, som lät anställa detta vahl mig oåtsporadt; honom nämner jag icke: Stricker: det är ju honom de kalla den Himmelska katten; ja då nämner jag Wallenstråle."⁴⁶ Att Wallquist inte var helt negativ till de föreslagna framgår av ett brev från honom till Gustav III 1789, där han säger sig inte känna någon av dem, men antar att kungen "i synnerhet lärer fästa nådig upmärksamhet vid Wallenstråle eller Stricker, af hvilka den förre under dess tjenstgöring i Götheborg var mycket väl känd. Sedermera har han några år setat i all tysthet på landet och gjort hvarken godt eller ondt. Han är en man af mycken ambition och således icke svår at föra, huru man behagar."⁴⁷ Från högre ort tycks det alltså vara Wallenstråles koncilians och därmed tillhörande användbar-

⁴¹ Collect. MSS. Reg. Gustavi III. Bref från svenske män 1739—1792. UUB F. 429.

⁴² Nordin, C. G. Dagboksanteckningar för åren 1786—1792. (i: Historiska handlingar 6. 1868, s. 135.)

⁴³ Wallenstråle till Stricker feb. 1791. Ep. S. 52: 14.

⁴⁴ Nordin, a. a., s. 223.

⁴⁵ Statssekreteraren Elis Schröderheims anteckningar till konung Gustaf III:s historia jemte brevväxling emellan konungen och honom. 1851, s. 244 f.

⁴⁶ Nordin, a. a., s. 135.

⁴⁷ Wallquist till Gustav III 28/9 1789. (Tryckt i Wallquist, O., Minnen och bref. 1878, s. 151.)

flyktige franske konungen Ludvig XVIII:s besök i Kalmar 1804 fick Wallenstråle ett lysande tillfälle att utveckla sina grand-seigneurala egenskaper. Vid desserten, berättar han i ett brev till sin kollega Lindblom i Linköping, föreslogs konungens

och de två medföljande prinsarnas skål i äkta constantia, "hvaraf vi förlossade tre flinka buteljer".⁵³

⁵³ Se Tegnér, E., Konungar i landsflykt i Sydsverige. (i: Från farfarsfars och farfars tid. 1900, s. 58).

het i rojalistiska strävanden som fällt utslaget. Sin politiska ortodoxi fick han också ådagalägga vid riksdagen i Gävle 1792, uppenbarligen till Gustav III:s tillfredsställelse, ty Wallenstråle dubbades till ledamot av Nordstjärneorden efter slutad riksdagspredikan.⁴⁸

Åtskilliga förvånade sig över att Wallenstråle valde det ekonomiskt sett sämre Kalmar före Kumla. Själv skriver han (tröstande?) till Stricker, att Kalmar är "det minsta, det svagaste i det Svenska Isr. och Juda".⁴⁹ Ekonomiskt tycks han dock inte ha haft det bra i Kumla heller. Några dunkla brev från en Anders Bergström, som utredde hans ekonomiska förhållanden i Kumla, talar om att Kumlaborna startat en process mot den flyktande biskopen bl. a. gällande överavverkning av virke. Det feta Kumlapastoratets tillgångar var otillräckliga för den spender-samme Wallenstråle. Säkerligen är det biskopstitelns rang, ära och glans, som bidragit till hans önskan om befordran för att därmed nå samma ställning som fadern och farfadern.

En källa, som belyser Wallenstråles inställning till sin tid i Kumla, är en latinsk dikt, enligt Lindwall skriven av Wallenstråle under Kumlatiden och medtagen i likpredikan.

Den lyder som följer:

"Me dulcis jam saturret quies;
Kumlensi hoc positus loco,
Leni perfruar otio.
Nullis nota Quiritibus
Aetas per tacitum fluat.
Sic cum transiere mei
Nullo cum strepitu dies,
Plebejus moriar senex.
Illi mors gravis incubat,
Qui notus nimis omnibus
Ignotus moritur sibi."

(Nu må den ljuva vilan tillfredsställa mig; jag som blivit ställd i denna kumlensiska trakt, må fullt ut njuta av den sköna ledigheten. Av inga medborgare känd förflyter min levnadsålder i tysthet. När sålunda mina dagar gått till ända utan något väsen, kommer jag att dö som en aldrig plebej. En tung död drabbar den, som alltför känd av alla dör okänd, för sig själv.)

Dikten tycks avslöja vad man anat om Wallenstråles situation, när han suttit i tysthet på landet. För den rastlöse och äregirige Wallenstråle var Kumlapastoratet en alltför trång verksamhetskrets, där han haft det tråkigt och vantrivts. Den i samtidens diktning så prisade lantliga stillheten med sina behag fjärran från stadens larm och mänsklig ävlan rönt inte hos Wallenstråle, som nog kände sig som en landsförvisad stadsbo, någon genklang.

Visserligen säger han i ett brev till Stricker efter valet, återigen förande denne bakom ljuset, att han aldrig ämnat lämna Kumla, där han levat nöjd. Han avslöjar samtidigt att han varit säker på att Dahlerus skulle utnämnas, eftersom Schröderheim arbetade för denne. Schröderheim var uppenbarligen fortfarande ett inflytelserikt namn i sådana här sammanhang. Det är därför intressant att Wallenstråle lämnar besked om denne sin omstridde släkting. Han säger nämligen att han själv också hade kunnat återoppat Schröderheim emedan de var släkt, men att han inte haft lyckan att komma under dennes hägn vid detta tillfälle. I stället hänvisar Wallenstråle till "Högste Guden, som styrt detta verket" och framställer sig alltså tadelfri.⁵⁰

Väl kommen till Kalmar, där Wallenstråle blev en nitisk och driftig stiftschef,⁵¹ fortsatte den extravagante och oförbätterlige biskopen att leva på stor fot. Ett brev från kyrkoherden Thomas Montelius till Stricker berättar t. ex. om hur "Stor stat föres, drängar i Levrie. Går an om så bär sig",⁵² och vid den lands-

⁴⁸ Om Wallenstråles insatser i Gävle se Almquist, J. A., Riksdagen i Gefle 1792. 1895, s. 158, 187 och 201.

⁴⁹ Wallenstråle till Stricker 22/7 1790. Ep. S. 52: 13.

⁵⁰ Wallenstråle till Stricker 15/1 1790. Ep. S. 52: 13.

⁵¹ Om Wallenstråle som stiftschef i Kalmar se Olsson, B., Kalmar stifts herdaminne 1. 1951, s. 80—85.

⁵² Montelius till Stricker 22/8 1790. Ep. S. 52: 13.

Erik Alstrin i London

Av Lennart Löthner

En av de talrika svenska biskopar och superintendenter, som under 1600- och 1700-talen besökte England, var Erik Alstrin.¹ Han vistades i detta land i 3 år och 9 månader. Troligen har han vistats i England längre än de flesta i nämnda kategori, med undantag av Jacob Serenius, som i 11 år var präst i den svenska församlingen i London.²

Alstrin föddes 1683. Åren 1716 till 1731 innehade han olika befattningar vid Upsala universitet. Därefter var han kyrkoherde i Leksand, pastor primarius i Stockholm och biskop av Växjö. 1748 blev han biskop av Strängnäs, där han dog 1762.³

Hösten 1706 anträdde Alstrin en bildningsresa till Tyskland, Holland och England. En källa till kunskap om Alstrins vistelse utanför det egentliga Sveriges gränser är en handskrift, som förvaras i Roggebiblioteket i Strängnäs. Den bär titeln Erik Alstrins utrikes resa.⁴ Av handstilen att döma förefaller det som om Alstrin själv skrivit dessa minnesanteckningar. Tiden för deras tillkomst är ej angiven. Att de skrivits efter år 1751 framgår av följande: Alstrin berättar, att han år 1706 i Berlin sett de festligheter, som anordnats med anledning av den preussiske kronprinsen Fredrik Vilhelms och prinsessan Sofia Doroteas av Hannover bröllop, "den nu regerande konungens i Preussen såväl som vår nuvarande allernådigste drottning Lovisa Ulrika höga föräldrar". Så vitt jag förstår, ha Alstrins anteckningar ej förut varit kända, vilket däremot hans brev till morbrodern Johan Upmark-Rosenadler ha varit.⁵

I volymen har Alstrin klistrat in skrivelser och intyg, som han fått under sina färder, bl. a. sitt studentbrev i Greifswald, samt trycksaker. De senare kanske äro sällsynta i svenska bibliotek. Bland dem märkas en predikan och dikten *A Widow and her Cat*, en pamflett om drottning Anna av England.

Den 23 november 1708 begav Alstrin sig från Rotterdam till Hellevoetsluis, varifrån avfärden till England skedde. Först på natten mellan den 27 och den 28 i samma månad steg han i land i Harwich. Till London kom han den 30 november.

Första tiden bodde Alstrin på ett världshus. Hans kassa smälte hastigt ihop. I England var dyrt att leva. Öriket var invecklat i Spanska Tronföljdskriget. För Alstrin återstod blott att resa hem. Innan han begav sig i väg, ville han emellertid

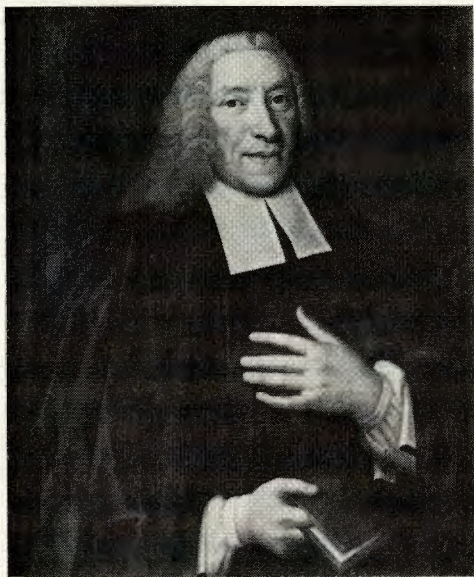
¹ Sven Rydberg: Svenska studieresor till England under frihetstiden (Lychnos-Bibliotek, 12, 1951). Bland de besökare som presenteras i kapitlet Teologer och humanister är även Alstrin.

² Om Serenius i London, se Lars Hagberg: Jacob Serenius' kyrkliga insats (Samlingar och studier till svenska kyrkans historia, 28, 1952).

³ SBL, 1, s. 550.

⁴ Volymen, in folio, är bunden i pergament. På frampärmens insida har antecknats, att volymen skänkts till Strängnäs Gymnasii bibliotek av statssekreteraren Erik Bergstedt, Alstrins dotterson. Om Bergstedt, se SBL, 3, s. 672 ff. Angående proveniensen, jfr även Sten G. Lindberg: Scherwentzelstilen och biskopinnan Alstrins bibelband, i: Från Biskop Rogge till Roggebiblioteket (Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis, 25, Sthlm 1976).

⁵ I SBL, 1, omtalas Alstrins brev till J. Upmark-Rosenadler, Berg. saml., KVA. Dessa brev ha utnyttjats av Sven Rydberg i a. a.

Eric Alstrin. Målning av L. Pasch d. ä. (?). Strängnäs domkapitel.

besöka Oxford och Cambridge. Till besöken behövde han rekommendationer. Mannen att ge honom dylika var tyske prästen i London Johann Esdras Edzardus.⁶

Edzardus tillhörde en lärdomssläkt i Hamburg och var, liksom fadern Esdras⁷ och brodern Sebastian,⁸ en lärd orientalist. I Hamburg hade Alstrin fått den sistnämndes rekommendation till brodern i London. Denne var ej hemma, när Alstrin uppvaktade honom. Svensken skrev då ett brev på latin till Edzardus. Brevet sände han "med pennyposten, som till en ganska stor bekvämlighet är där i alla gator inrättad". Då Alstrin hämtade rekommendationsbrevet, frågade Edzardus, varför han hade så bråttom hem. "Jag svarade som i sanning var, att mina respengar voro nu snart åtgångne. Han sade det torde finnas någon utväg, att jag längre tid kunde där förbliva. Jag frågade, vad utväg därtill kunde finnas. Han svarade: Jag ser, att I ären färdig i latinen och därtill skriver en ren och läslig hand. Om I viljen lära mina söner latin några

timmar om dagen, så vill jag lära Eder hebreiska och rabbinska, och som jag håller uppå att skriva *Historiam Ecclesiasticam Britanniae*, så kunnen I hjälpa mig med renskrivning, varför jag särskilt vill eder möda vedergälla." Med glädje tog Alstrin emot erbjudandet. Ett rum hyrdes åt honom i närheten av Edzardi hus. Sönerna gingo till Alstrin vissa timmar om dagen och till Edzardus gick Alstrin för att tillsammans med sönerna få undervisning "uti Hebraiciis och Rabbiniiciis samt controversus Anti Judaiciis. — — — Varje söndag skulle jag spisa vid hans bord och en engelsk krona bestods mig dessutom i kostpengar om veckan och för renskrivningen skänktes mig många kostbara böcker".

Edzardus hade titeln doktor. Alstrin visste ej, om han var graduerad. "Men det vet jag och kan intyga", fortsätter han, "att han i sanning och själva verket var doktor, ty han höll föreläsningar för några på sina utrikes resor stadde tyskar och för en svensk vid namn Hegardt⁹ — — — samt för mig och sina söner uti hebreiska, rabbinistik, Talmud och uti Biblis Polyglottis Anglicanis.¹⁰ Hans åminnelse skall hos mig i all min tid vara i välsignelse".

⁶ Om Johann Esdras Edzardus, se Chr. G. Jöckers *Allgemeines Gelehrten Lexicon* 2, s. 283. Leipzig 1750, G. W. Carlson: Anteckningar rörande Svenska kyrkan i London. Sthlm 1852, och SBL, 1, art. Alstrin, Erik.

⁷ Om Esdras Edzardus, se *Allgemeine Deutsche Biographie*, 5, s. 650 och *Neue Deutsche Biographie*, 4, s. 318.

⁸ Om Sebastian Edzardus, se *Allgemeine Deutsche Biographie*, 5, s. 652.

⁹ Om Martin Hegardt, den förste prästen i svenska församlingen i London, sed. teol. professor och domprost i Lund, se *Lunds stifts herdaminne*, 4, s. 42 ff. 1952.

¹⁰ Med *Biblia Polyglotta Anglicana* avses troligen *Biblia Sacra Polyglotta*, även kallad *The London Polyglot*, 6 vol., som började utgivas 1667 av biskopen av Chester Brian Walton; se *Dictionary of National Biography*, sed. förkortat DNB, vol. LIX, art. Walton, Brian, och *Encyclopaedia Britannica*, ed. 1969, vol. 18, s. 198, art. *Polyglot Bibles*. Prof. Harald Riesenfeld tackas för nyttigt vägledning.

Regent i England vid denna tid var Anna, den sjätte och sista monarken av huset Stuart.¹¹ Vid två tillfällen såg Alstrin drottningen. Första gången var den 31 januari 1709 i S:t James' Chapel. Där firades då Karl I:s dödsdag med gudstjänst.¹² Predikant var en av drottningens kaplaner, kyrkoherden i Broadwell Henry Brydges, sed. även canon i S:t Pauls i London. Brydges var son till förste hertigen av Chandos.¹³ Predikotexten var App. 7: 60, dvs. de ord, den förste kristne martyren Stefanus uttalade, innan han dog: "Och han föll ned på sina knän och ropade med hög röst: Herre, tillräkna dem icke denna synd". I valet av text hade Brydges visat, vad han ansåg om domen över Karl I. Hans predikan trycktes och ett exemplar har Alstrin klistrat in i sin journal.

Långfredagen 1712 bevittnade Alstrin i S:t James' Palace en akt, som drottning Anna utförde och som efter denna dag ej vidare förekom. Det ansågs, att monarken vid kröningen genom smörjelsen med olja fått förmåga att bota sjuka, behäftade med struma, the kings evil. En gång om året fördes sådana sjuka till monarken, för att genom beröring av hans eller hennes hand bliva botade. Även de franska konungarna ansågos ha fått denna förmåga. Nämda dag rörde drottning Anna vid 200 personer. En av dem var den 2 1/2 år gamle gossen Samuel Johnson från Lichfield, sedermera den av James Boswell förevigade författaren och lexikografen.¹⁴

Medan Alstrin vistades i London, var först John Churchill, den förste hertigen av Marlborough, överbefälhavare för de engelska och holländska trupperna. Denne har Alstrin ej sett. Men han kände väl till det förtal, som torypartiet vid sitt makt-tillträde 1710 satte i gång om Churchill för att få denne avlägsnad från allt inflytande. För att motverka intrigererna begav sig Churchills vän och vapenbroder, kejsarens överbefälhavare, prins Eugen av Savoyen-Carignan 1710 till London. Alstrin

berättar kort och gott: "Prins Eugenius såg jag i hans rum." Skada, att Alstrin ej närmare redovisar sina intryck av den berömda mannen, en av förgrundsgestalterna i det dåtida Europa! Det förefaller dock som om Eugen gjort intryck på den svenske åskådaren, som velat bevara ett minne av honom. Några dagar senare köpte nämligen Alstrin ett kopparstick av Eugen. "Det är honom ganska likt", skriver Alstrin, "och är det nu på Hamra".¹⁶

Churchills efterträdare som överbefälhavare, James Butler, andre hertigen av Ormonde, såg Alstrin.¹⁷ Tillfället var väl valt. Fyra indianhövdingar — Alstrin kallar dem "Indianiska konungar" — hade kommit från Amerika till London "att sluta förbund med drottningen". Alstrin såg, hur de i hennes vagn fördes till Hyde

¹¹ Om drottning Anna av England, se bl. a. DNB, vol. 1.

¹² Konung Karl I av England avrättades den 31 januari 1649, DNB, vol. 10. Dagen var i den Engelska Kyrkan efter restaurationen 1660 fastedag. I *The Book of Common Prayer* funnos särskilda böner och texter för denna dag. I ett ex. i UUB av nämnda bok, tr. 1809, äro dessa kvar. Numera firas dagen ej officiellt. I *Common Prayer Book* saknas nu böner och texter på denna dag. Men varje år firas gudstjänst i London den 30 eller 31 januari till minne av "The Martyrdom of The Blessed King Charles The First".

¹³ Om Brydges, se *Alumni Oxonienses: The Members of The University of Oxford 1500—1714*, vol. 1.

¹⁴ Se *Encyclopaedia Britannica*, ed. 1969, vol. 6, s. 522, art. Coronation, samma arbete, vol. 13, sid. 366, art. Kings Evil, DNB, vol. XXX, art. Johnson, Samuel, samt W. C. H. Lecky: *Englands Historia i Adertonde Århundradet*. Sv. övers. 1880, vol. 1, s. 67 ff. Alstrin har i detalj skildrat, vad som hände vid the royal touch, såsom akten kallades. Se härom: L. Löthner: *Med Erik Alstrin i främmande land*, i: *Opuscula Ecclesiastica. Studier tillägnade Gunnar Rosendal*, 1972.

¹⁵ Om prins Eugen av Savoyen-Carignan och om John Churchill, förste hertig av Marlborough, är litteraturen rikhaltig. Här må blott nämnas: Winston S. Churchill: *Marlborough, his life and times*. Vol. 1—4. London 1933—1938, och Max Braubach: *Prinz Eugen von Savoyen, Eine Biographie*. München 1963—65.

¹⁶ Hamra: gård, i vilken Alstrin hade del, i Fröslunda sn., Lagunda hd., Upsala län.

¹⁷ Om James Butler, se DNB VII; s. 60.

Park. Där paraderade för dem Gardet till Häst under befäl av Butler. "Den ene av konungarna", skriver Alstrin, "såg jag vara med blåa ränder målad i ansiktet, så krusiga som spetsar pläga vara".

Den 5 november 1709 var Alstrin på gudstjänst i St Pauls. Det var årsdagen av Krutkonspirationen 1604 och av Vilhelm III:s landstigning i England 1688. Predikant var Henry Sacheverell, präst i Southwark i London. I DNB kallas han "political preacher".¹⁸ Vad Alstrin fick höra, var i hög grad en politisk predikan. Både för predikanten och för det härskande whigpartiet fick den en oanad betydelse. Texten var 2 Kor. 11: 26: "I farlighet ibland falska bröder", för att citera Alstrin. Denne fortsätter: "När han något talt om de falske bröderna, som detta gruvliga förräderiet (Krutkonspirationen) anstiftat, anförde han, att denna tiden vore ett annat slags falska bröder, som vore för Engelska Kyrkan och staten långt farligare. Det vore presbyterianer och republikaner, som väl ställde sig som de vore rätte lemmar av Engelska Kyrkan på det de måtte komma till viktiga tjänster, makt och välde. Sådant förde han an med mycken häftighet."¹⁹

Alstrin var således med om första akten i det skådespel — drama eller komedi kan kanske komma på ett ut — som nu spelades upp. Om han personligen bevitnade andra akten, lämnar han oss i okunnighet om. Men med sakkunskap berättar han om, vad som skedde även i denna akt. På grund av uttalanden i nämnda predikan blev Sacheverell, genom whigpartiets bedrivande, av Underhuset anklagad för högförräderi. Överhuset etablerade sig som domstol. Rättegången hölls i Westminster Hall och började enligt Alstrin den 27 februari 1710. Så vitt jag förstår har denne korrekt anfört de främsta anklagelsepunkterna mot Sacheverell. Han hade yttrat, skriver Alstrin, "att man Konungen bör bevisa passive obedience och non-resistance och att arvsrätten till kro-

nan vore gudomlig rätt". Detta innebar, förklarar Alstrin, ett klander av de principer, parlamentet följt, sedan konung Jakob II fördrivits och hans måg Vilhelm av Oranien blivit konung. Härav följde, att en rättmätig grund saknades för drottning Annas innehav av tronen. Med andra ord: "1688 års revolution (den ärorika) var i själva verket usurpation."²⁰

Som redan antytts framgår ej av Alstrins anteckningar, om han bevistat någon av sessionerna i målet mot Sacheverell, men han behöver ej ha varit med i Westminster Hall för att ha haft något att berätta om processen. Denna blev symbolen, ej minst för Londons befolkning, för allt negativt, som förknippades med Whigregeringen. Sacheverell rörde sig fritt i London. När han visade sig utomhus, hyllades han av folkskaror. Alstrin kan mycket väl ha sett honom. "Han var", skriver Alstrin, "en stor, vacker och blond karl och kunde väl tala för sig. Ty, hette det bland fruntimren: han talte som en ängel". Londons befolkning tog parti för Sacheverell. "Den 1 mars om aftonen", berättar Alstrin, "sammangaddade sig den gemena folkhoppen, sedan en myckenhet av dem följt Sacheverells vagn efter, och nedrevo fem presbyterianska bönhus, buro bänkar och predikstolar till Lincoln Fields och gjorde därav fröjdeeldar, ropade därunder hurra för Höga Kyrkan, så kalla de dem som äro stränga episkopaler, Låga Kyrkan dem, som äro moderata emot presbyterianerna och dem mera tillgivna".²¹

Ungefär i två månader varade rättegången mot Sacheverell. Någon högförrädare befanns han ej vara. Men han blev

¹⁸ Se DNB, vol. L, 80 ff.

¹⁹ Syftar på den s. k. Test-akten, enl. vilken officiella ämbeten fingo innehavas blott av medlemmar av Engelska Kyrkan. Se Encyclopaedia Britannica, ed. 1969, vol. 21 s. 383 f.

²⁰ Citatet från The New Cambridge Modern History, vol. VI, s. 270, 1970.

²¹ Om Englands kyrkohistoria under denna tid, se J. R. H. Moorman: A History of The Church in England. Kap. XVI. 1953.

förbjuden att predika under tre år. Alla andra prästsysslor fick han däremot be-
fatta sig med. Han förlorade föga på pro-
cessen. Av allmänheten begåvades han
med hjältegloria och av en tory med ett
fett pastorat.²² En smula malört fanns
dock i bägaren. "Det svåraste för Sache-
verell var", anför Alstrin, "att hans predi-
kan skulle brännas av bödeln vid Royal
Exchange, som ock skedde. Predikan var
då redan tryckt och har jag fått den med
hem till Sverige.²³ Men den gick i lån
från den ene till den andre, så att jag ej
fick den tillbaka." Kan Alstrins exemplar
ha hamnat i något svenskt bibliotek? För
whigs innebar utgången av processen ett
nederlag och regeringen avgick senare un-
der året.

Ej blott åt politiska händelser ägnade
Alstrin sin uppmärksamhet utan även åt
Londons mera turistartade sevärdheter.
S:t Pauls katedral imponerade på honom.
Det var "en ganska ståtlig byggnad". Han
mätte katedralen och fann den vara 234
steg i längden, nämligen 90 steg på var-
dera sidan av "rundeln". Denna var 54
steg. "Gudstjänsten hålles allenast på den
ena sidan om rundeln". Det torde ha varit
i koret, som blev färdigt 1697.²⁴

Av sevärdheterna i Westminster Abbey
har Alstrin en livfull skildring. Somliga
gravar och bilderna på dem voro av met-
tall, andra av marmor. Drottning Elisa-
bets var av marmor. Hennes bild visade,
"att hon haft nasum aquilinum" (örn-
näsa).²⁵ I ett skåp lade han bl. a. märke
till konung Karl II:s och general Monks
bilder i vax och i kroppsstorlek.²⁶ Bil-
derna voro "så livliga och med sådan färg
i ansiktet, som stode de där levandes.
Själva fingren på konungens bild voro
bruna av snus, ty den varan har han nog
brukat".

I april 1709 besökte Alstrin Bedlams.
Antagligen var detta ingen vanlig attrak-
tion för svenskar. Det var nämligen vad
Alstrin kallar "därhuset". Han fortsätter:
"Är en stor och ståtelig byggnad. I porten

måste man lämna ifrån sig värjan, ty en
stor del av tokarna, som icke äro alltför
rasiga, gå och spatsera fram och åter."
Vad Alstrin såg, var ett av de äldsta men-
talsjukhusen i Europa, grundat som klos-
ter redan på 1200-talet. 1330 blev det hos-
pital och 1403 började man där taga emot
mentalt sjuka. Efter reformationen blev
det enbart mentalsjukhus. Den ståtliga
byggnaden hade 1675 tagits i bruk.²⁷

På en av sina vandringar i London var
Alstrin med om ett äventyr, som han
skildrat på sitt vanliga livfulla sätt. Den 18
maj 1709 "såg jag några vilda djur, som
en man hade att visa för pengar. Därbland
var ett lejon, med vilket han lekte som
med en hund, så spakt var det. Han sade,
om någon ville giva honom pengar, så
skulle han på samma sätt få hantera lejo-
net. Utan betänkande steg jag fram till ho-
nom, men när lejonet såg mig komma, be-
gynte det se bistert ut på mig. Då sade
han mig, jag borde gå tillbaka och lägga
ifrån mig värjan och käppen och så
komma igen. Då hade varit rådligt att
ändra mitt förvägna företag. Men en dår-
aktig ambition, att de närvarande ej
skulle le åt mig, gjorde det, att jag vågade
åstad. Mannen slog lejonet omkull lika
som man leker med en hund, tog upp käf-
tarna och gapet på lejonet, bad mig sticka
min hand uti gapet, känna uppå tungan
och tänderna. Jag gjorde så och kände
tungan så vass, ojämn och skrovlig som ett
rivjärn. Han lade lejonets fot i min hand
och gick jag så min väg. Jag erkänner nu
härutinnan min ungdoms överdåd och

²² Winston S. Churchill: Marlborough och hans tid, del IV, s. 219, 1940.

²³ Winston S. Churchill uppgiver i ovan anf. arbete, s. 203, att Sacheverells predikan trycktes i 40 000 ex., som på några dagar såldes el-
ler delades ut.

²⁴ Se DNB, vol. LXIII, art. Wren, Christoph-
er.

²⁵ Drottning Elisabet regerade 1558—1603.

²⁶ Se DNB, vol. XXXVII, art. Monck,
George.

²⁷ Encyclopaedia Britannica, ed. 1969, vol. 3,
s. 337.

oförstånd, men prisar Guds godhet, som var då en dåres förmyndare.”

Några dagar därefter var Kristi Him-melsfärdsdag. Alstrin lade då märke till, hur församlingsföreståndare med små gos-sar ginga omkring på gatorna, för att visa dem, hur långt församlingarna sträckte sig. Gossarna buro smala käppar. När en hop mötte en annan blev det strid med käpparna som vapen. Varje föreståndare uppmuntrade sin skara och berömde den, som utmärkte sig. ”Är en sällsam bar-nauppföstran”, kommenterade Alstrin.

Under färden till England hade Alstrin på hösten 1708 vistats i Hamburg. Han hade då varit på operan i denna stad och hört sångerskan Conradi. I vilken opera hon framträdde har han ej nämnt.²⁸ I maj 1710 var han åter på en operaföreställning. Då hörde han operan Hydaspes såsom han uttrycker det. Denna opera av Francesco Manzini hade 1704 komponerats med namnet Gli Amanti generosi.²⁹ I London hade operan premiär med namnet L'I-daspe fedele den 23 mars 1710 på Hay-market.³⁰ Någon beskrivning av eller om-döme om föreställningen har Alstrin ej gi-vit. Men han var onekligen med om ett musikaliskt evenemang, när han hörde Hydaspes. Detta var nämligen den andra opera, som i England helt och hållet sjöngs på italienska. Kastratsångaren Ni-colini från Neapel utförde Hydaspes' roll. Ett av de stora numren i stycket var en strid mellan Hydaspes och ett fingerat le-jon. Scenen gav upphov till en satir av Addison i nr 13 av *The Spectator*.³¹ Där-emet berättar Alstrin ett och annat om Nicolini. Sångaren hade 800 pund om året och ”en benefit (recett), som stiger till 700 pund. När han presenterar biljetter till Herrarne, taga de av honom en stor hop, betala dem och riva sedan sönder dem i hans åsyn, som skall vara ett tecken till deras besynnerliga ynnest, ty de tänka ändå att lösa till sig biljetter, när den da-gen kommer, så att han får alla inkomst-erna.” Om man som jämförelse betänker,

att ett stort antal präster i den engelska Kyrkan vid denna tid i årlig lön kunde uppbära mellan 20 och 60 pund om året, te sig Nicolinis inkomster avsevärda.³²

Hydaspes och Nicolini uppkallade de tongivande journalisterna i London, Jo-seph Addison och Richard Steele, till in-lägg i *The Spectator* och *The Tatler*.³³ I detta sammanhang kan nämnas, att Alst-rin kände till dessa tidskrifter. I sin jour-nal uppehåller han sig en gång först vid ”en artig skrift, kallad *British Apollo*”, som det ej varit möjligt att identifiera. Han fortsätter: ”De följande åren, som jag var i England, utkommo andra mora-liska och satyriska skrifter, som med myc-ken begärlighet lästes och lågo på alla kaf-fehus, näml. *Spectator* och *Tatler*.”³⁴

Vad som här anförts om Alstrins vis-telse i London och där inträffade hän-delser, är blott ett ringa urval av notiser i hans journal. Alstrin fann sig väl i Lon-don. Först efter anmaning från den förut nämnde morbrodern, skytteanske profes-sorn Upmark-Rosenadler i Upsala, att komma hem, var det som Alstrin på som-maren 1712 började tänka på hemfärd.

²⁸ Om Conradi, se Allg. Deutsche Biogra-phie, vol. 4, s. 444. Hon var 1690—1709 an-ställd vid operan i Hamburg.

²⁹ Om Mancini, se Riemann Musiklexikon. Personentheil L—Z, s. 139. 1961.

³⁰ Om operan Hydaspes i London, se: Die Musik in Geschichte und Gegenwart, del 8, s. 1565 ff, 1960, och Groves' Dictionary of Mu-sic and Musicians, 5 uppl., del 5, s. 546, 1954. Enl. Encyclopaedia Britannica, ed. 19, del IV, s. 967, öppnades denna teater först 1720.

³¹ Grove's a.a., samma del.

³² Om Nicolini, se Groves' Dictionary, del 6, s. 81 f. 1954. Om prästlöner under dr. An-nas tid, se A History of the English Church ed. by W. E. W. Stephens and W. Hunt, del VI, s. 322. 1903. I Groves' Dictionary an-föres, att Nicolini i årlig lön hade 800 pund, dvs. samma summa som Alstrin uppgiver. Man kan kanske därför hysa tilltro till Alst-rins notiser även i andra sammanhang.

³³ Om denna debatt se *The Oxford History of Music*, del IV, s. 238 f. 1931.

³⁴ *The Tatler* utkom april 1709—januari 1711 och *The Spectator* 1 mars 1711—6 dec. 1712, se *Encyclopaedia Britannica*. Micro-pae-dia, del IX, s. 840 och 407, 1974.

Efter korta besök i Oxford och Cambridge lämnade han den 27 augusti 1712 London. Den 12 september avseglade han från Harwich på ett svenskt skepp. Nordsjön visade sig från sin sämsta sida och först den 30 september steg han i land i Göteborg.

Svensk biografisk litteratur har intet att förtälja om Alstrins verksamhet under åren mellan hemkomsten och flyttningen till Upsala. Artikeln om Alstrin i SBL antyder, att denne haft konditioner, men säger intet om, hos vilka han haft dylika. I denna artikel har för övrigt hemkomsten förlagts till år 1713. Nu befinns det emellertid, att Alstrin haft en enda kondition. Det var hos hovmarskalken Gustav von

Düben, frih. ä. 135.³⁵ Detta framgår av en i Alstrins journal på frampärmens insida inklistrad meritlista, skriven av okänd person. Om konditionen läser man där följ.: "1712 kom han (Alstrin) tillbaka till Sverige och antog kondition hos Kungl. Hovmarskalken baron Gustav von Düben, varefter han till sitt förnäma herrskaps nådiga nöje förblev i fyra år." Denna uppgift ingår även i den parentation på latin, som i maj 1763 hölls över Alstrin i Strängnäs gymnasium av förste teologiae lektorn Erik Humbla.³⁶

³⁵ EÅÄ 2 s. 364.

³⁶ UUB, Svensk Biografi, Saml-band, vol. 114: *Imaginem Vitae ac Mortis Domini Eri Alstrini*.

Kåre Skredsvik

Bidrag till ett gotländskt herdaminne

Av Oloph Bexell

Den rörelse inom Svenska kyrkan som går under namnet högkyrklighet och som gjort sig känd för sin strävan efter liturgisk restauration av gudstjänstlivet leder sin historia tillbaka till detta sekels första decennier. Några präster hade oberoende av varandra gjort studieresor i utlandet, fr. a. till England, och återvände hem inspirerade av det kyrkliga liv som de där kommit i kontakt med. Liturgisk klädedräkt, ljus och blommor på altaret och annat som nu anses naturligt förekom inte i vårt land, liksom nattvarden på många håll sällan firades. Det var bl. a. på dessa fält som man i seklets början ville åstadkomma en kyrklig förnyelse. Organisationsriskt slöt man sig samman bl. a. i det 1910 bildade Svenska kyrkoförbundet, i S. Sigfrids Brödraskap bildat 1916, i Societas Sanctæ Birgittæ (1920) och i Sodalitium Confessionis Apostolicæ (1919). Dessa sammanslutningar ville var och en med sin accent arbeta för Svenska kyrkans förnyelse på allmänkyrklig grund.¹

Det högkyrkliga programmet väckte naturligtvis redan från början opposition, liksom det också vann anslutning bland både präster och lekmän. En gestalt i den tidiga högkyrkligheten som kom att utveckla sig vid sidan av och bort från högkyrkorörelsen var kyrkoherden i Garda pastorat Johan Kåre Skredsvik. Under sina år på Gotland lät han mycket tala om sig för sina öppet deklarerade sympatier för den romersk-katolska kyrkan. Det var här som den s. k. "Skredsviks-affären" kom att utspelas; det var i Kåre Skredsviks person som mycket av tidens kyrkliga

problematik och vända kom att fokuseras. Skredsviks framträdande i rampljuset är kort men intensivt. När hans bild här skall tecknas sker det för att belysa ett på sin tid uppmärksammat inslag i Visby stifts kyrkliga liv, i tidens antikatolska propaganda och ett prästöde som måhända skulle tett sig annorlunda mot bakgrund av vår tids ekumeniska avspänning.

Vi skall söka teckna Kåre Skredsviks bild och även skissera hans teologiska grundsyn, den som kom att driva honom därhän att han lämnade sin befattning som kyrkoherde i Garde, Etelhems, Alskogs och Lye pastorat, att han nedlade prästämber och att han övergick till romersk-katolska kyrkan.

Kåre Johansson, som han då hette, föddes i Kungälv 1897. Hans fader var komministern där Johan Anton Johansson, bördig från Skredsviks socken i norra Bohuslän. Fadern beskrives som en till ytterlighet stilla och fridsam person. Han ville inte i något sammanhang dras in i partistrider eller ta offentlig ställning i kontroversiella frågor. Kunde han befara att, t. ex. vid ett kontraktsskonvent, partimeningar skulle uppstå i någon fråga, avhöll han sig från att delta. Vid hans bortgång sade hans

¹ Den svenska högkyrklighetens historia är ännu inte skriven. Se dock härtill: Folkegård: "Bakgrunden till den nutida högkyrkligheten i Sverige" (i tidskr. Kyrklig Förnyelse 1965: I, s. 18 ff) samt B. I. Kilström: "Societas Sanctæ Birgittæ's historiska bakgrund" (i Societas Sanctæ Birgittæ 1920—1970. Festskrift. 1970, s. 7 ff) och dens.: "Birgittagestalten och svensk högkyrklighet under 1900-talet. Begynnelseskedet" (i PHT 1973 s. 24 f samt 1974 s. 67 f).

närmaste att de aldrig sett honom överila sig eller brusa upp i vrede. Johan Johansson tillhörde inte den på västkusten framträdande schartauanska riktningen av gammalkyrklighet. Snarast var han kritisk däremot och synes ha fått sin kyrkliga skolning i den lundsiska stora fakultetens anda; med sin inbundna natur ville han måhända hålla sig utanför fraktionsbildningar av sådant slag.² I sitt äktenskap med Torborg Lundgren hade han fem barn, äldst var dottern Tora, senare känd som författarinna. Sönerna Kåre och Herder blev präster, den senare i Skara stift och slutligen kyrkoherde i Forshem. Syskonen Tora och Kåre antog 1928 släktnamnet Skredsvik (ibland skrivet Johansson-Skredsvik) efter faderns födelsesocken.

Kåre Skredsvik avlade studentexamen i Göteborg 1914, och teol.-fil. examen vid Göteborgs högskola året därpå. Redan under denna tid började han predika och tjänstgjorde i olika bohuslänska kyrkor. Bl. a. blev han ombedd att hjälpa den schartauanske ledaren Henrik Fl. Ringius under en sjukdomstid.³ Senare i livet ansåg Skredsvik att Ringius var en av de svenska präster som givit honom en kyrklig fostran.

1915 kom Skredsvik till Uppsala för att studera teologi. Här mötte han en annan teologisk skola än den han varit van vid. På västkusten rådde ännu i stor utsträckning den kyrkliga enheten. Oavsett vilken teologisk fraktion prästerna tillhörde — om de var schartauaner eller ej — ifrågasatte de aldrig bibelordets tillförlitlighet. Kungälv's båda präster synes inte ha utgjort några undantag härifrån. Under skoltiden i Göteborg reste Kåre Skredsvik varje veckohelg hem till Kungälv och kom därför i unga år huvudsakligen att lyssna till deras förkunne.⁴ I Uppsala kastas han som adertonårig teol. stud. in i de exegetiska stridernas mitt. Den s. k. liberala teologien hade nått Sverige och gjorde sitt inträde också vid de teologiska fakulte-

terna. I de exegetiska ämnena brottades det historisk-kritiska betraktelsesättet med gängse konservativ forskning. Höstterminen 1915 var Skredsviks första termin i Uppsala. Då bestridde docenten i kyrkohistoria Emanuel Linderholm också undervisningen i symbolik och höll däri en föreläsningsserie över "grunddragen av den gamla kyrkans kristologiska dogmbildning". Linderholm, sedermera professor, var en konsekvent och radikal företrädare för den nya bibelsynen och den liberala teologin. "Den gamla kristologin med dess lära om Kristi övernaturliga födelse, kroppsliga uppståndelse och himmelfärd och därmed också treenighetsdogmen måste falla."^{4a} Som en följd härav måste också nattvarden befrias "från sina starkt magiska element". Konfrontationen med dessa ideer, som propulerade på att omsättas också i kyrkas liv och bekännelse, tvingade studenterna till ställningstaganden. Bland dem som hade att bestämma sin position var också Kåre Skredsvik.

Hurudan var då personligheten Kåre Skredsvik? Ett dominerande drag hos honom synes ha varit det konstnärliga. Skredsvik skulle senare bli skönlitterärt verksam och redan som student skrev han dikter. Han har vidare beskrivits som lätt-sam i umgänget, charmerande och chevaleresk.⁵ Studierna gick snabbt, han var ung student och ansågs mycket begåvad; efter två år avlade han teol. kand.-examen och prästvigdes 1919 för Göteborgs

² Setterwall: "Minnesteckning över i Göteborgs stift ... bortgångna präster" (i Handlingar rörande prästmötet i Göteborg ... 1927 s 53).

³ Skredsvik: "Mina hågkomster av prosten Ringius" (i Hågkomster och livsintryck XI, s. 266 ff).

⁴ Biskop Elis Malmeström, brev till förf. 30/10 1972.

^{4a} Linderholm "Från dogmat till evangeliet" (i Det andliga nutidsläget och kyrkan. Några inlägg, 1919, s. 132).

⁵ Prof. Hjalmar Lindroth till förf. 24/11 1972, kyrkoherde Ragnar Redelius till förf. 14/11 1972.

stift. Skredsvik lämnade inte därmed Uppsala utan fortsatte studierna för teol. lic.-examen. I Uppsala hade han tidvis prästerligt förordnande, bl. a. som adjunkt åt Einar Billing. Ett omvittnat och icke oväsentligt karaktärsdrag hos Skredsvik var att han gärna tog deciderad ställning i olika frågor, detta med häftighet och konsekvens.⁶ Sannolikt var mötet med den historisk-kritiska bibelforskningen och den liberala teologin en chock för honom: Bibelordet gäller inte i alla stycken; har Jesus över huvud taget levat? Nattvarden är bara bröd och vin, ingenting annat. Dogmerna är bara tillfälliga historiska dokument. Den konsekventa liberalteologin undergräver kyrkans tro och förkunnelse. Redan som student har Skredsvik orienterat sig åt den romerska katolicismen. Här fann han en kyrka med ett fast lärosystem, som inte lät sig påverkas av nya teologier. Dess mäsas, med det mystiskt metafysiska offret och den estetiska liturgin, måste ha tilltalat hans utpräglade skönhetssinne. Skredsvik kom därför att orientera sig åt högkyrkligheten, som på många sätt stod katolicismen nära.

Också Einar Billing synes ha övat personligt inflytande på Skredsvik.⁷ När Billing 1921 blev biskop i Västerås, erbjöds Skredsvik prästtjänst i stiftet och utnämndes till komminister i Ervalla. Här fick han möta en församling av annat slag än han dittills varit van vid⁸; trakten var ganska okyrklig och Skredsvik måste ha upplevt en kyrklig isolering. Han sökte då kontakt med det ovannämnda S. Sigfrids Brödraskap. Detta hade bildats i högkyrklig anda som en sekret ordensgemenskap, vars medlemmar skulle "såsom S:t Sigfrid uppbygga Guds kyrka".⁹ Bland bröderna märktes sedermera domkyrkosysslomännen Mats Åmark i Uppsala och Simon Lüders i Strängnäs, välkända förgrundsgestalter i 1900-talets svenska högkyrklighet, men också sedermera pastorn vid Svenska kyrkans diakonistyrrelse Axel Lutteman, drivande unkyrkoman, och bli-

vande Visbybiskopen Algot Anderberg. Allt som allt deltog ett tiotal präster, var och en med ett inom brödraskapet använt helgonnamn. Inom S. Sigfrids Brödraskap utvecklades ett rikare liturgiskt liv än vad som kunde ske i brödernas hemförsamlingar. Mässa och tidegärd var stående punkter på konventsprogrammen. Med tiden kom kravet på en något vidare gemenskap att resas. Också andra än präster omfattade sigfridsbrödernas program. 1920 beslöts att bilda en dotterstiftelse, Societas Sanctæ Birgittæ, vilken sommaren samma år höll sitt första generalkapitel i Vadstena.

Käre Skredsvik upptogs i Sankt Sigfrids Brödraskap vid ett extra konvent vid pingsttid 1922; han antog inom brödraskapet namnet Cyrillus. I epistolariet beskrev han sin glädje över att få vara med och "med de tillstädeskomna bröderna begå den Heliga Communionen". Besöket i prästgården fick honom att erinra sig "de goda prästhemmen i vårt land före Skeininge möte". Med någon förskräckelse noterade han att han funnit att "en del af bröderna voro något radikala i läran" men att br. Eskil, d. v. s. Simon Lüders, tagit honom ur oron i detta stycke. I brevet tog han också avstånd från den "nu — särskilt i Uppsala så moderna teateritualismen" som döljer sin liberala lära bakom skön liturgi.¹⁰ Här berättas också med stor inlevelse hur Skredsvik besökt ett romersk-katolskt kapell i Arild.

I ett brev några månader senare redogjordes för det liturgiska livet i Ervalla. Två vaxljus brann vid varje mässa och en

⁶ Lindroth till förf. 24/11 1972.

⁷ De tycks — om än i övrigt olika — ha varit personlighetstyper av samma slag. Så hade de såväl den dynamiska läggningen som diktarbegåvningen gemensam.

⁸ Omvittnat av Skredsvik i brev till Simon Lüders 12/4 1922 — i Societatis S:tæ Birgittæ arkiv, Uppsala.

⁹ SSB:s förste confessor Hugo Berggren vid jubileumskapitlet 1944. Cit. efter Folkegård.

¹⁰ Epistolarium Sancti Sigfridhi IV: 122 — i SSB:s arkiv.

ny mässhake var inköpt. Från London rek-
virerade Skredsvik en katalog med rökel-
sekar o. d.¹¹

Vid ett kapitel 1923 i Lillkyrka föreslog
br. Paulinus (d. v. s. dåvarande kyrko-
adjunkten i Kristianstad Algot Anderberg)
att bröderna skulle taga själavården vid
Arilds fiskeläge på sitt särskilda ansvar
”där ordinarie församlingspräst endast
mera sällan kårer, men där genåm en-
skilt initiativ romerska kyrkan börjat
driva verksamhet”.¹² Härvid kom en
principdebatt till stånd om förhållandet
mellan Svenska och romersk-katolska kyr-
korna. Skredsvik företrädde klart prorom-
erska tendenser, en tydlig åsiktsbrytning
visade sig vara för handen och några av
bröderna lämnade kapitlet utan att saken
klarats upp. Bland de avresande var Algot
Anderberg, som därmed försvann ur sig-
fridsbrödernas krets.

Skredsviks dragning till den romerska
katolicismen blev allt mera markant.
1923 besökte han tillsammans med sig-
fridsbrodern Anders Blomquist¹³ Göte-
borg för att närvara vid ett kardinalsbe-
sök. I epistolariet berättar han hur han såg
”något symboliskt i S:t Josefs kyrkas in-
klämda läge. Det är trångt för oss katoli-
ker, vare sig av den romerska eller
svenska gemenskapen! Och ändå har ju
Kyrkan rikedomarna”. ”Låt oss icke för-
tröttnas, käre Bröder, i arbetet för den ka-
tolska trons återuppyggande ibland oss”,
utropade han.¹⁴

Några månader senare rapporterades
att såväl altarkrucifix som nya stolar in-
köpts till Ervalla. Med Billings tillstånd
har Skredsvik t. o. m. fått donera en evig-
hetslampa till kapellet i Västerås biskops-
gård.^{14a}

Förhållandet till ”den heliga Stolen” är
det stående samtalsämnet på sigfridsbrö-
dernas konvent. Vid kapitlet i Jäder 1925
tog Skredsvik återigen upp frågan och i
epistolariets referat skrev br. Vindicianus,
sedermera rättviksprosten Sam. Gabriels-
son, resignerat att ”naturligtvis kommo vi

icke till någon klarhet på denna punkt”.¹⁵
Kapitlet i Jäder ett år senare kom att bli
brödraskapets sista. Någon formell upp-
lösning skedde inte, varken då eller se-
nare.¹⁶

Som vi ovan sett, hade ett Societas
Sanctæ Birgittæ bildats som dotterstiftelse
till Sankt Sigfrids Brödraskap. Flera av
sigfridsbröderna slöt sig också till den ny-
bildade gemenskapen, så även Skredsvik
som föreslogs till novis vid generalkapitlet
sommaren 1925.¹⁷ Förslagsställare var Si-
mon Lüders. Måhända är det de ständigt
förekommande diskussionerna om katoli-
cism som gör att Lüders, när frågan om
Skredsviks upptagande som broder ett år
senare är föremål för generalkapitlets be-
handling, låter meddela att han återtagit
sitt förslag om Skredsviks inval i Societas
Sanctæ Birgittæ.¹⁸

Under Ervallatiden hade Skredsvik
hunnit avlägga teol.lic.-examen, där han i
sin avhandling behandlade Erik Gustaf
Geijers filosofi. Under denna tid skedde
också Kåre Skredsviks poetiska debut. År
1924 beslöt han sig för att lämna Ervalla
och sökte tjänsten som e. o. lektor i kris-
tendomsenskap vid kommunala gymna-
siet i Eskilstuna. Här gjorde han sig känd
som en kunnig och engagerande lärare.
Hans poetiska ådra togs i anspråk då han
fick uppdraget att författa texten till en

¹¹ ibm IV: 162.

¹² ibm IV: 171 f. — Stavningen är sekretera-
ren, Sam Gabrielssons.

¹³ Slutligen kyrkoherde i Jönköpings Sofia,
kontraktsprost och e. o. hovpredikant; om ho-
nom se Thulin: ”En gudstjänstlivets förny-
are” (i Växjö stifts hembygdskalender 1971,
s. 64 ff).

¹⁴ Epistolarium Sancti Sigfridhi IV: 170 f.

^{14a} ibm V: 19.

¹⁵ ibm V: 80

¹⁶ ibm V: 122. Efter protokollet från Jäder
1926 innehåller epistolariet endast en i mars
1959 skriven Epilog av Mats Åmark.

¹⁷ I ett brev till Lüders dagtecknat ”Dies
translationis S. Birgittæ 1922”, dvs. 28/5, ut-
talar Skredsvik sitt intresse för att bli med-
lem. Han kom således inte att föreslås förrän
3 år senare. Societatis Sanctæ Birgittæ proto-
koll 22/7 1925 § 4 — i SSB:s arkiv.

¹⁸ SSB:s protokoll 6—7/10 1926 § 7.

kantat som framfördes vid Eskilstuna Klosters kyrkas invigning 1929.¹⁹

Under senare delen av år 1927²⁰ nedlade Kåre Skredsvik på egen begäran prästämbetet och synes ha ämnat övergå till romersk-katolska kyrkan, eftersom han kommit till den uppfattningen att Svenska kyrkan inte är en gren av den allmänliga katolska kyrkan. Efter en tids eftertanke ändrade han emellertid uppfattning och anhöll hos ärkebiskopen om att få återupptaga prästämbetet. Visserligen kände han sig "som ett otrevligt mellanling mellan katolik och lutheran" men fann ändå att Svenska kyrkan var "den katolska enhetens representant i vårt land". Han bad att ärkebiskopen skulle missivera honom "långt, långt ut där jag måste reda mig själv, och där det inte märks så mycket, om jag bugar mig för Sakramentet och gör små korstecken". Gärna ville Skredsvik bli sjömanspräst och föreslog en tjänst i London, Frankrike, Australien, Amerika eller "på andra exotiska platser, Konstantinopel t. ex".²¹ I ett annat brev bad han om förord till legationspastorstjänsten i Berlin, som skulle bli ledig.²²

Ingen av dessa planer kom att realiseras. Kanske var det en längtan "långt, långt ut, där det inte märks så mycket" som förmådde Kåre Skredsvik att söka en e. o. läroverksadjunktstjänst i Visby våren 1929 och strax därefter t. f. kyrkoherdetjänsten i Garde pastorat på sydöstra Gotland. När den ordinarie tjänsten i Garde ledigförklarades sökte Skredsvik denna och blev vald med stor majoritet.

Kort tid efter det att kyrkoherdetjänsten i Garde tillträtts utgav Skredsvik en skrift, som skulle låta tala om sig i vida kretsar, det liturgiska förslaget Den heliga mässan i Svenska kyrkan. Hans intention här är att restaurera de "stympade rester av en gammal ärevärdig offerliturgi" som finns kvar i Svenska kyrkohandbokens högmässoritual för att detta skall återuppstå i en i stort sett identisk form med ro-

mersk-katolska kyrkans. Estetiska och privatdogmatiska skäl har fått överhanden i Svenska kyrkans mäsas,²³ menar Skredsvik. I "trohet mot den heliga offerhandlingen själv" vill han gå till verket och återinföra "alla partier, absolut nödvändiga för ritens fullkomliga utförande". Man behöver inte läsa många rader i häftet för att se hur klart Skredsvik anslöt sig till romersk-katolska kyrkans officiella nattvardslära och -liturgi.

Liturgin sammanställdes av Skredsvik ensam, utan kontakt med någon annan person. Till yttermera visso synes den aldrig ha förrättats. I stället kom Den heliga mässan att bli incitamentet till den redan omtalade "Skredsviks-affären", en debatt om de romersk-katoliciserande tendenserna i Svenska kyrkan. I denna debatt fördes från Kåre Skredsviks sida samtalet aldrig annat än undantagsvis i liturgiska frågor. Liturgin var avsedd som en *pamflett*, en protest mot liberalteologins subjektivism. Vad saken gällde var inte liturgik, det gällde protestantism contra katolicism.

Som vi sett, var man på olika håll i Svenska kyrkan ytterligt på sin vakt mot sådana tendenser, och tidningsdebatten blev synnerligen livlig. Den antikatolske kyrkoherden Carl Skog i Brunflo gick snabbt till attack och begärde att Skredsvik skulle avsättas från prästämbetet.²⁴ Det skulle föra för långt att här redogöra för tidningsdebatten i denna affär. Kåre Skredsviks bidrag här till skall nedan beröras i ett annat sammanhang. Hans starkt antilutherska uttalanden i tidningspressen föranledde stiftets biskop, Viktor Rundgren, att kalla honom till sig och förmå

¹⁹ tidskr. Upp till Herrens gårdar! 1929, s. 92; omvittnat senast i tidn. Folket 6/11 1972 s. 8 och 13/11 1972 s. 8.

²⁰ 8/6 1927—4/1 1928.

²¹ Skredsvik till Nathan Söderblom 2/11 1927 — i söderblomska brevsamlingen i UUB.

²² dito 12/3 1928.

²³ Skredsvik: Den heliga mässan i Svenska kyrkan, 1930, s. 5.

²⁴ i tidn. Gotlänningen 26/1 1931.

honom att offentligt återtaga de mest provokativa.²⁵ Rundgren torde härvid ha varit driven av de övriga biskoparnas uppmaning. De romaniserande tendenserna hade varit föremål för biskopsmötets behandling, där man understrukt vikten av trohet mot kyrkans ordning i utövandet av prästtjänst.²⁶

Sedan Kåre Skredsviks offentliga avbön publicerats, mojnade striden. I samband med Skredsviks kyrkoherdeinstallation visiterade Rundgren pastoratet. Något anmärkningsvärt förekom inte därvid. De föreskrivna offentliga frågorna om pastor eller församling hade något att andraga mot varandra besvaras båda med "nej".²⁷ Någon negativ reaktion från pastoratets församlingar har inte kunnat förmärkas under Skredsviks ämbets-tid där. Alskogs församling var t. ex. under dessa år inflammerad av anmälningar, motanmälningar, protestskrivelser, överklaganden och upphetsade sammanträden med anledning av en småskolläraryrkebefattning.²⁸ Det förefaller inte främmande för de stämningar som då var rådande, om också kyrkoherden blivit anmäld för domkapitlet. Så har emellertid inte skett. Det liturgiska livet i detta pastorat avvek inte från det i andra. Endast två av kyrkorna hade användbar skrud, och högmässa med nattvard firades endast fyra gånger om året.²⁹

1931 beviljades Skredsvik tre månaders tjänstledighet för teologiska studier i Heidelberg, där han skrev boken *Die Weltanschauungsfragen in der Religion und der neue Begriff der Dogmatik. Studien zu einer realistischen Theologie*. Här drev han på ett teoretiskt plan tesen om religionens objektivitet, oberoende av teologiska skolbildningar.

Efter en tids stiltje i striden kring Kåre Skredsviks person tog denna ny fart senhösten 1933. Den 10 november detta år hölls 450-årsjubileum av Luthers födelse; minnet skulle firas i samband med högmässan den strax därefter infallande sön-

dagen. Denna dag skulle emellertid Gotlands fåtaliga romersk-katolska trosbekännare besökas av monsignore Berndt Assarsson, vilken skulle förrätta mässan i Visby. För att kunna närvara därvid, begärde Skredsvik tjänstledigt och högmässorna i Garde pastorat förrättades av en kyrkvård med venia. Några dagar därefter inbjöds Assarsson till Garde, i vilken kyrka han också läste mässan. Till gudstjänsten hade inbudits bl. a. eleverna och läraren i Garde folkskola. Såväl Skredsviks närvaro i Visby som Assarssons i Garde väckte opposition i pressen.^{29a} Kåre Skredsvik började känna sin ställning som präst i Svenska kyrkan alltmera ohållbar och beslöt att begära avsked från sin tjänst och nedlägga prästämbetet fr. o. m. 1 februari 1934. Orsaken härtill var att han upplevde sig som ensam i Svenska kyrkan, eftersom "varken Biskop eller domkapitlets ledamöter i övrigt rakryggat vågat uppträda till försvar för en oförvitlig ämbetsman gent emot den nyprotestantiska smutskastningen".³⁰ Skredsvik styrkte att han inte begått tjänstefel i ärendet. Sedan han lämnat kyrkoherdetjänsten³¹ och prästämbetet begärde han sitt utträde ur Svenska kyrkan och övergick också formellt till den romerska katolska kyrkan.

²⁵ ibm 4/2 1931.

²⁶ Referat från biskopsmötet i Svensk Kyrkotidning nr 5/1931. De katoliserande tendenserna behandlades också av Söderblom vid hans inledningsanförande vid 16:e allmänna kyrkliga mötet i april 1931. Referat i Nya Dagligt Allehanda 13/4 1931.

²⁷ Visitationshandlingar vid biskopsvisitationen i Garde 1931. Vb dk F Ia: 19 — i Visby landsarkiv.

²⁸ Alskogs skolråds protokoll 1931, passim — i Garde pastoratsarkiv.

²⁹ Ämbetsberättelser för tiden mellan prästmötena 1928—34 för Garde, Alskog, Lye och Etelhems församlingar — i Garde pastoratsarkiv.

^{29a} TT:s referat i t. ex. tidn. Svenska Landsbygden 17/11 1933.

³⁰ Skredsvik i brev till Visby domkapitel, dnr 407/1931 — i Visby domkapitels arkiv.

³¹ Avskedspredikan, präglad av tillförsikt inför framtiden, utgavs under titeln *Jesu vänners lyckliga lott*, 1931.

Familjen flyttade till Göteborg; efter några år framlade Skredsvik en avhandling för filosofie doktorsgrad om Geijers filosofi³² vid Katholike Universiteit Nijmegen i Holland.

Aterkommen till Sverige uppmärksammades Skredsvik av Torgny Segerstedt, som erbjöd honom anställning på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning. Där kom han till en början att tjänstgöra på korrekturavdelningen och som lokalreporter, därefter på den lättare sidans s. k. "Eko"-spalt, där han framträdde som kåsör under signaturen "Father Brown".³³ Han fortsatte sin skönlitterära verksamhet som resulterade i några romaner³⁴ och i en uppmärksammas, av katolsk fromhet präglad diktsamling, *Rosenregnet* (1940).

Kåre Skredsvik avled i Göteborg den 15 september 1946. Han jordfästes i Kristus Konungens katolska kyrka i Göteborg och vilar i familjegraven på Kungälv's gamla kyrkogård.

Teologiskt program — några drag

Som vi sett var Skredsvik uppvuxen i en bohuslänsk prästgård. Någon schartauansk uppfostran fick han inte. Tvärt om ansågs schartauanismen vara "en kalvinistisk sekt, som var på god grund att förneka de lutherska trossanningarna". Uppfostran skedde i "den svenska högkyrkans lutherska, stränga historiska principer" och härigenom kom han att ledas fram till en "katolsk" kyrkosyn, präglad av allmänkyrklighet, global syn och historiskt-genetiskt betraktelsesätt.³⁵

Den avgörande teologiska vändpunkten synes ha inträffat då han i Uppsala mötte den liberala teologin. Här om har tidigare talats. Liberalteologin uppfattades av Skredsvik som främmande för en kristen kyrkas tro och väsen. Med besvikelse såg han hur denna nya teologi dominerade prästutbildningen och vann insteg också bland Svenska kyrkans präster och biskopar. Stor uppmärksamhet väckte det bland stadens teologer, när ärkebiskop

Nathan Söderblom 1918 inbjöd den mest utmanande företrädaren för den liberala teologin, Emanuel Linderholm, att predika i Uppsala domkyrka. Allt mer kom den nya teologin att bryta in i kyrkolivet; den strävade efter att bli accepterad normalteologi.

Som många andra teologer märkte också Skredsvik hur grundvalarna började vackla. Vid hans sökande efter sanning och absoluthet vändes uppmärksamheten mot den romersk-katolska kyrkans fasta lärobyggnad. Här tyckte han sig finna en kyrka som utgav sig att ha evigt giltiga sanningar och han började frigöra sig från "den falska liberalteologiskt dogmatiska synen på dogmens utvecklingsgång genom tiderna".³⁶

Omorienteringen skulle föra Kåre Skredsvik till gränsen för konversion.³⁷ Han kände sig inte längre som lutheran "det är just detta som i längden gör det så outhärdligt för mig, att jag på intet vis varken kan eller vill vara 'lutheran' men ändå måste tjäna i en kyrka, som efter vad jag mer och mer börjar förstå ej alls vill veta av sin ärofulla börd utan stämpelar sig med ett människonamn", skrev Skredsvik till fadern,³⁸ något som denne naturligtvis alltid kom att beklaga.

När Kåre Skredsviks teologiska program skall skisseras, är det hans kyrkosyn som träder i förgrunden. Någon liturgi's förnyare i egentlig mening är Skredsvik inte, trots att hans liturgiförslag utgavs i tryck. Den stora diskussion som kom till stånd med anledning av hans bok om mäs-

³² Skredsvik: *Die Philosophie des jungen Geijer in ihrem ideengeschichtlichen Zusammenhang*. Acad. proefschrift. Nijmegen u.å.

³³ GHT 16/9 1946.

³⁴ Bl. a. under pseud. "Nils Ytterby" (Ytterby socken i Bohuslän var annex till Kungälv).

³⁵ Skredsvik: "Mina hågkomster", s. 267.

³⁶ Skredsvik: *Protestantism eller katolicism* (i tidn. *Gotlänningen* 24/1 1931).

³⁷ Skredsvik till Nathan Söderblom 2/11 1927 — UUB.

³⁸ Cit efter Th. Skredsviks brev till förf. 2/11 1972.

san kom inte att röra liturgiska eller praktisk-teologiska frågor i någon större utsträckning utan framför allt synen på Svenska kyrkan och hennes förhållande till Rom. Skredsvik var inte unik i Svenska kyrkan vid denna tid. Präster med profilerat romersk-katolsk dragning och teologisk syn hade funnits tidigare.³⁹ I "Skredsviks-affären" kom emellertid fråga om "katolicism" och "protestantism" att drivas till sin spets.

Vad som skedde i reformationen var, menar Skredsvik, att Svenska kyrkans katolicitet upphörde. Reformationen var inte, som man vanligen föreställer sig, ett återvändande till urkyrkan utan i stället ett nyskapande på subjektivt utvalda äldre grunder. Men eftersom reformationen inte kom att genomsyra folkfromheten blev folket de katolska trossanningarna trogna. Sveriges reformation var fr. a. en profanpolitisk del av Gustav I:s maktövertagande. När Skredsvik menar, att Olaus Petris reformation inte innebar "den rena lutherdomens" införande, följer därav att svenska folket "följaktligen alltså är katoliker". Protestantismen har endast medfört att man i villfarelse kastat bort de viktigaste helgelsemedlen. Kvar finns samma troslära och viktigaste sakrament. Vad Skredsvik vill, "är en historisk religion omfattande de urkristna trossanningarna, icke en religion 'sammanklabbad' efteråt".⁴⁰

Kyrkans kris är följaktligen att nya teologier tillåts ha hemortsrätt i kyrkan. Det som liberalteologin förkunnar gör inte längre skäl för namnet kristendom, nej "diakonistyrrelsereligion, så anser jag att den kungliga religionen i Sverige bör benämnas";⁴¹ härmed avses bl. a. den ungkyrklighetens teologi som då gjorde sig gällande på Svenska kyrkans diakonistyrrelse.

I den romerska katolicismen kom Skredsvik att allt mera se den enda sanna religionen. I dogmat såg han det absoluta och objektiva. Detta är givet en gång för

alla och kan inte identifieras med någon privat trosövertygelse.

Som en följd av protestantismens subjektivism har också allt det objektiva sakramentala i t. ex. dop och nattvard mist sin betydelse. Det är närmast vidskepelse att döpa i den treenige Gudens namn, utan att tro på honom och räkna med att Kristus har instiftat dopet. Det blir en tom rit utan innehåll.⁴²

Som vi ser, kom Kåre Skredsvik av yttre och inre anledningar att drivas allt närmare den romersk-katolska kyrkan. Hans övertygelse om dess historiskt givna, objektiva sanning drivs där han att han upplever tron på Kyrkans tro som det primära. Några månader före sin konversion deklarerar han: "För min del tror jag på Frälsarens eviga gudom, hans underverk och hans återlösning, men jag tror allt

³⁹ På Gotland fanns vid denna tid kyrkoherden i Eksta, Johan Muckenhirn, prästvigd i Rom 1895, efter konversion till Svenska kyrkan ånyo prästvigd i Linköping 1912. Han var också starkt antiluthersk och hans minnes-tecknare vid prästmötet undrar om han någonsin övergav den romersk-katolska tron. Muckenhirns antilutherska syn framgår av hans 1938 i Ekenäs under pseud. Peder Galle tryckt stridsskrift "Om Kristi kyrkas absoluta enhet". Muckenhirn var tydligen helt och hållet en själsfrände till Skredsvik men undvek offentlig debatt. — En anmärkningsvärd händelse inträffade 1929 då Nils Beskow, kyrkoherde i Resele i Härnösands stift, ett halvår efter det att han blivit emeritus begärde avsked från prästämbetet och övergick till romersk-katolska kyrkan. — I Strängnäs stift fanns vice komministern på Torö Knut Totterman, starkt antiluthersk (jfr bild i Svenska kyrkans prästerskap. Porträttgalleri 1926, s. 232). — Se vidare, liksom om Skredsvik, förf:s uppsats: "Katolicism" eller "protestantism". En studie i Kåre Skredsviks liturgiska förslag mot bakgrunden av liturgiskt förnyande och katoliserande tendenser i svenskt kyrkoliv under 1900-talets första decennier (Stenc. 1972. Teologiska institutionen, Uppsala).

⁴⁰ Intervju med Skredsvik i tidn. Gotlänningen 14/1 1931.

⁴¹ Skredsvik: "Katoliserande tendenser inom Svenska kyrkan" (i tidskr. Fönstret 2/1933)

⁴² Skredsvik: Svenska kyrkans nuvarande kris, 1931, s. 39 f.

Kåre Skredsvik iförd liturgisk dräkt i Garde kyrka. Foto jan. 1931.

detta därför att Kyrkan synes mig trovärdig *överhuvudtaget!*"⁴³

Det är naturligtvis inte möjligt att teckna Kåre Skredsviks teologiska program på ett mera inträngande sätt än det knapphändiga materialet tillåter. Han var präst endast 15 års tid och hade, som vi förstått, alls inget behov att teckna en "egen" teologi. Vi har emellertid sökt här belysa hans väg från barndomens lundahögkyrklighet till dess han omfattar och samtycker till den romersk-katolska kyrkans troskomplex och konverterar.

Liturgiskt sett praktiserade Skredsvik vad som var vanligt bland tidens liturgiskt förnyade präster. Redan under Ervallatiden har vi sett att han använde stola. Hur

principiellt viktigt detta plagg var för honom illustreras därav, att han, då han under Eskilstuna-tiden var inbjuden att predika i Barva kyrka använde stola, trots att kyrkan saknade alba.⁴⁴ Redan i Uppsala gick han till kavajkostym klädd i "en ganska ovanlig halskrage, som knäppes bakvänt". Kåre Skredsvik torde varit den förste präst som använt den nu vanliga s. k. rundkragen.⁴⁵ Medan "Skredsviks-affären" var föremål för tidningarnas intresse lät han sig fotograferas framför Garde kyrkas altare iförd fotsid kaftan,

⁴³ Skredsvik: "Katolicerande tendenser".

⁴⁴ Komminister Sune Wiman till förf. 17/10 1972.

⁴⁵ Werner: Under sju ärkebiskopars tid. Minnen och upplevelser, 1971, s. 72.

rundkrage, röcklin av dåtida romersk modell, stola och biretta.⁴⁶

Vid högmässan användes mässshake och i predikstolen alba och stola.

Kåre Skredsviks liturgiska aktion har, i varje fall under Gardetiden, inte varit föremål för uppseendeväckande avvikelser från handboken. Korstecken vid avlösning och välsignelsen förekom dock, liksom elevation vid instiftelseorden.⁴⁷

Sig själv som predikant beskriver Skredsvik i ett brev till Söderblom som "en folkligt predikande ritualist";⁴⁸ den i tryck utgivna avskedspredikan⁴⁹ tycks bekräfta detta. Predikostilen är tidens vanliga med gammaltestamentligt exordium, ämne

och tre delar. Språket är enkelt och lättfattligt, framställningen bemängd av anekdoter, liknelser och erinringar om tidigare hållna predikningar. Sin förmåga som folktalare har Skredsvik visat i ett 1924 tryckt högtidstal vid en fest till Gustav II Adolfs minne.⁵⁰

⁴⁶ i tidn. Husmodern 5/1931 s. 1, återgiven ovan s. 30.

⁴⁷ Th. Skredsvik till förf. 2/11 1973.

⁴⁸ Skredsvik till Nathan Söderblom "aftonen före d. h. Ärkeängeln Mikael's dag AD 1928" — UUB.

⁴⁹ Se ovan not 31.

⁵⁰ Skredsvik: För freden, fosterlandet och fridsriket. Högtidstal vid Gustaf Adolfs-fest i Lindesbergs kyrka 6/11 1923. Av Kåre Johansson. 1924.

Den heliga Birgittas makes dödsår än en gång

Av Sara Ekwall

I en artikel i PHT för 1973 har jag uppvisat att prior Petrus av Alvastra i förhören till Birgittas kanonisationsprocess vittnat, att genombrottet av Birgittas revelationer skedde 1346. Som det i helgonets levnadsskildring, skriven av de båda svenska bikt-fäderna, heter, att revelationerna började några dagar efter mannens död, bör Ulf Gudmarssons bortgång ha inträffat samma år 1346, ej som hittills allmänt antagits 1344. Skälen för årsfästelsen 1344 har varit årtalet på den ett femtital år efter dödsfallet utförda gravstenen, en ungefär med stenen samtidig uppgift i Vadstehandariet samt ett senare tillägg i Vadstehandaskriften av Birgittas till processhandlingarna hörande levnadsskildring.

I en uppsats i denna tidskrift av följande år har Jan Liedgren bemött min årsdatering med ett par dokument av den 1 maj och den 22 augusti 1344, vilka synes visa, att Ulf Gudmarsson borde ha varit död redan vid dessa data. Jag återkommer nedan till hans exempel för att först ingå på trovärdigheten av prior Petrus' muntliga datauppgifter.

Priorns vittnesmål i kurian är daterat den 30 januari 1380, sex och ett halvt år efter Birgittas död. När Konstanzkonciliet 36 år senare öppnade helgonprocessen för Linköpingsbiskopen Nicolaus Hermanni insändes till de kommissarier, vilka i Linköping skulle leda det s. k. förhöret "in partibus", utom de frågeartiklar, på vilka förhöret skulle grundas, "articuli interrogatorii", även de s. k. "interrogatoria", ett antal inledande frågor, som skulle riktas till vittnet före det egentliga förhörets början.

Vittnet skulle då tillfrågas om ålder, stånd och ekonomiska villkor, huruvida han vittnade frivilligt eller tubbad, huruvida han mottagit instruktioner om vad han borde vittna och i så fall av vilka. Det följande förhöret grundade sig på de ovannämnda "articuli interrogatorii", uppställda i kurian på grundval av helgonkandidatens levnadsskildring, hans "Vita", och de mirakler som insänts dit tillsammans med supplikerna från hemstiftet. Vittnet bejakar eller förnekar sin kännedom om de frågor, som riktas till honom. Endast viktigare vittnen tillåts tala fritt. Efter bejakande av en artikel skall vittnet vidare tillfrågas, huruvida han själv hört och sett det han omvittnar eller blott hört det berättas av andra och i så fall av vilka. Uppger han sig som ögonvittne, skall han om möjligt ange tiden med avseende på år, månad, vecka, dag och timme samt ort och plats för det han omvittnar.¹ Vi kan förut-sätta att förhöret med prior Petrus, som försiggick i kurian några decennier tidigare, tillgått på samma rigorösa grunder. Birgittaprocessen återger ej interrogatoria, men de omnämns i processakterna (AP s. 217, 242).²

En ivrig pådrivare till upptagandet av Birgittas kanonisationsprocess har varit hennes spanske bikt-fader exbiskop Alfons

¹ Se därom min artikel "Nikolaus Hermanns kanonisationsprocess" i HT 1934, s. 29—32.

² Med AP avses här I. Collijns utgåva av Acta et Processus canonizacionis b. Birgitte, SFSS, Ser. II, Latinska skrifter I, Uppsala 1924—1931.

av Jaën. Ja, vi måste fråga oss om vi över huvud fått vårt enda auktoriserade helgon utan hans insats. Det lände ju f. ö. också biktfadern till heder och förtjänst om biktbarhet befordrades till helgonförklaringen. Med sina relationer till kurian och sina större kunskaper i juridik och kyrkorättslig praxis måste Alfons ha informerat de svenska biktfäderna om procedurerna.³ De händelser med noggrant angivna tidsbestämmelser från Birgittas barndom och uppväxt, vilka vi påträffar i de båda svenska biktfädernas biografi, ser otvivelaktigt ut att ha blivit nedtecknade redan under Birgittas livstid och hämtade från hennes egen mun. Vi får veta, att hon under de tre första levnadsåren var så gott som stum och därefter genast började tala rent, ej på barns sätt, att hon i slutet av sitt sjätte år, "cum jam septimum annum attigisset", nattetid i vaket tillstånd såg madonnan, som räckte henne en krona, vid omkring tio år i sömnen såg Kristus plågad på korset, att fostermodern såg Birgitta i tolvårsåldern få hjälp med sitt handarbete av en främmande flicka, som vid fostermoderns inträde hastigt försvann. Detsamma gäller, som vi ser, året för insättandet av strömmen av Birgittas revelationer, vilket i de svenska biktfädernas äldsta Vitatext i cod. C 15 liksom i Londonhandskriften av Processvita och ursprungligen i Vadstenahandskriften uppges till 1346.⁴ Som Birgittas uppenbarelse säges ha börjat flöda några dagar efter Ulfs död, bör hans dödsår ha varit detsamma.

Vid Birgittas bortgång befann sig biskop Alfons i Avignon, där han till Gregorius XI framlämnade några av Birgittas sista revelationer, vilka ännu en gång kallade påven till Rom. Med all sannolikhet är det Alfons, som inför Birgittas snart väntade bortgång förmådde påven att till hennes barn utanordna den betydande summan av 400 guldfloriner för deras hemresa med moderns relik.⁵ Vi kan därvid ej bortse ifrån att det också legat i Gregorius' eget intresse, att lämningarna

av den som så envetet förkunnat att påvens rätta biskopssäte var Rom ej stannade i staden. Även det utförliga, mycket ordrika pass, som Roms myndigheter utfärdade för Birgittas barns hemresa, bär sin tydliga prägel av att ha varit förestavat av Alfons.⁶

Ett ouppklarat mörker vilar över den makabra procedur, då Birgittas kvarlevor kokades med aromatiska örter för att skelettet skulle skiljas från mjukdelarna och benen därigenom kunna hemtransporteras till Vadstena. Huskaplanen Magnus Petri av Eka, fru Katarina och prior Petrus berättar hur det efter Alfons' återkomst från Avignon beslöts, att denna process skulle ombesörjas, och att Magnus Petri med några andra personer skickades att utföra den. Det befanns då att benen, fem och en halv vecka efter dödsfallet, var bara och att endast en liten del av hjärnan fanns kvar i huvudskålen, varjämte svepningen var helt utan fläckar, vilket av Magnus Petri och Katarina betecknas som "magnum". av prior Petrus som "singulare miraculum" (AP s. 284 f., 342 f., 507 f.). Al-

³ M. Seidlmayer citerar Alfons' egna ord, att han efter det omstridda påvevalet 1378 kände "nästan alla herrar kardinalers hemligheter" och hänvisar till vad Alfons själv skrivit om sina juridiska studier: adhuc in memoria mea labilissima aliquae reliquiae scientiae juris canonici, quam in juventute didiceram, remanserunt. Seidlmayer, Ein Gehilfe der heiligen Birgitta von Schweden: Alfons von Jaën (Historisches Jahrbuch der Görresgesellschaft Bd 50, München 1930, s. 16 f.).

⁴ I en avhandl. "Vår äldsta Birgittavita och dennas viktigaste varianter" i VHAA Hist. ser. 12, 1965, har som jag sedan påpekade i PHT 1973, not 22, uppmärksam, att den kortare Vitatext i cod. C 15, vilken C. Annerstedt förklarat vara ett utdrag ur de svenska biktfädernas Vita, i själva verket är dessas ursprungliga Vita, medan Processvita, som allmänt går under de svenska biktfädernas namn, är en av den spanske biktfadern korrigerad och väsentligt utökad text. Det av I. Collijn för Vadstenahandskriften av Processvita angivna året 1345 för revelationernas början är såtilvida felaktigt som han ej observerat att den sista romerska siffran i MCCCXLVJ där raderats bort. I not anges, att cod. Harleyanus 612 har året 1346.

⁵ Se Exkurs "Ett feldaterat påvebrev" i mitt nyssnämnda arbete "Vår äldsta Birgittavita", s. 113 f.

fons förklarar helt allmänt, att han ej varit närvarande vid dödsfallet och intet har sig närmare bekant av vad som då hände (AP s. 378). Eftersom det säges, att beslutet att företa åtgärden fattats efter det Alfons återkommit från Avignon första veckan i september, måste han ha medfört påvens tillåtelse till saken. Skeletteringen, som tidigare hade kunnat utföras utan kyrkans tillåtelse, hade nämligen förbjudits av Bonifacius VIII år 1300.⁷ Men eftersom proceduren redan företagits, måste vi tro, att det varit Birgittas mäktiga vänner i Rom som ombesörjt prepareringen, och tanken faller då närmast på riddar Latino Orsini, vilken tillsammans med Birgittas son Birger har haft sitt sigill på det stycke tyg, som inneslutit Birgittas tråkista, innan den insattes i marmorsarkofagen den 27 juli. Enär det å andra sidan säges, att herr Birger, herr Alfons och fru Katarina uppdrog till Magnus Petri att ombesörja ärendet, bör Birger och Alfons ha vetat om att ärendet redan var utfört men på grund av dess ömtåliga natur ha tvingats att förtiga det. Latino Orsini nämner ej händelsen i sitt vittnesmål liksom den ej heller upptagits i processens "articuli interrogatorii" eller i dess "Summa".

Med denna till synes utvikelse från ämnet har jag velat betona det otänkbara i att Alfons vid den svenska koloniens hemresa i december ej skulle ha informerat priorn om de kyrkorättsliga fordringarna vid ett kommande kanonisationsförhör, framför allt om den vikt som skulle läggas vid exakta tidsuppgifter för de avgörande händelserna i helgonkandidatens liv och vid miraklerna efter hennes död. Vi har, som jag en gång skrivit, andra sanningskriterier, men knappast kan vi komma längre i kritik i och för sig än den senare medeltiden gjorde.

Liedgrens invändning: "Att akterna i kanonisationsprocessen antaga 1346 som Ulf Gudmarssons dödsår, kan bero på att de svenska vittnena saknat verklig kunskap om året och antagit att Birgittas revelationer börjat samma år som konung Magnus och drottning Blanche utfärdade sitt stora testamente för Vadstena kloster" är helt osannolik. Priorn levde ju i Al-

vastra i händelsernas centrum, i det Ulf Gudmarsson och hans maka vid Ulfs bortgång var bosatta där och han själv, då subprior, haft en kontrovers — till synes en häftig sådan — med den myndiga fru Birgitta, som på Kristi befallning sökte förmå honom att till latin översätta och nedskryva de ord Kristus/Gud "talade genom en kvinna". Händelsen bör desto kraftigare ha etsat sig fast i hans minne, som den hos honom var förenad med vad som synes ha varit ett "nervslag". Han skildrar själv händelsen. Medan han i kyrkan övervägde det som hänt och, dels för att han ansåg sig ovärdig dels fruktade Djävulens försåt, beslöt att ej skriva revelationerna, träffades han av en sådan örfil, berättar han i vittnesmålet, att han föll ned som död, berövad sinnenas bruk och kroppens krafter ehuru vid medvetande. Munkarna, som sent på dagen fann honom liggande på golvet, bar honom till hans cell och lade honom på sängen och så låg han en stor del av natten som halvdöd. Han började då besinna, att han kanske fick utstå detta, därför att han ej velat lyda Kristi befallning genom fru Birgitta. Han lovade då göra det, varpå han genast tillfrisknade. (AP s. 510 f)

I motsats till Liedgren måste jag anse det högst plausibelt, att Birgitta — med känd viljestyrka och i sitt dåvarande exalterade tillstånd när hon just lyckats förmå priorn att på Kristi befallning, ehuru mycket mot hans vilja, bli hennes sekreterare — även lyckades förmå kungaparet att göra allvar av deras säkerligen sedan länge planerade testamente för det deras grandiosa gravmonument, som de avsett Vadstenakyrkan att bli. Båda händelserna har med tusen trådar varit invävd i samtida begivenheter, framför allt med Ulfs död och Birgittas "kallelserelation", varför priorn näppeligen kan ha misstagit

⁶ A. a., s. 122—125.

⁷ Har påpekats av C. H. Hjortsjö i Stoftet och människan, Stockholm 1958, s. 16.

sig om detta märkesår även i hans eget liv.

Hur vill vi då förklara de båda av Liedgrens anförda exemplen, vilka skulle visa, att Ulf Gudmarsson varit död redan 1344?

Enligt brevet av den 1 maj d. å. ingår Gustaf Tunesson en överenskommelse med svågern Magnus Gudmarsson (Ulf Gudmarssons broder), att Gustaf efter sin barnlösa maka Katarina Gudmarsdotters bortgång skall på livstid ärva vissa uppräknade egendomar i Ydre.⁸ Om Gustafs andre svåger, Ulf Gudmarsson, varit i livet, varför omfattade inte överenskommelsen även denne? frågar sig Liedgren.

Liedgrens andra exempel är ett jordabyte av följande 22 augusti, vilket Birgitta och hennes måg Eggard van Kyren gör med Linköpings domkyrka.⁹ Varför uppträder ej här Ulf, om ännu bland de levandes antal, som huvudman för Birgitta, vilket han ju enligt Östgötalagen, som Birgitta genom sitt äktenskap underlåg, skulle ha varit?¹⁰

Vad Gustaf Tunessons överenskommelse med Magnus Gudmarsson beträffar, kan jag ej biträda Liedgrens referat av en viktig passus i brevet, då han försäkrar, att Magnus Gudmarsson *nu* säges vara sin systers ende laglige arvinge: "cuius iam legittimus et vnicus heres esse dinoscitur". I själva verket står här, om jag läser rätt: "vilkens ende och laglige arvinge han (= Magnus Gudmarsson) *redan* erkännes vara". Förklaringen till den omställning i arvets gång, som här antydes, vill jag finna i några ord ur biktfadernas Vita, där det heter, att makarna Ulf och Birgitta efter Compostelaresan levde i avhållsamhet och bestämde att gå i kloster: "Och efter det mannen ordnat med sina ägodelar och egendomar dog han i denna föresats."¹¹

Som den storgodsägare Ulf Gudmarsson var, är det sannolikt, att han beställt om arvet i god tid före sin död och att

brodern Magnus därvid i förväg fått ställningen som deras systers ende laglige arvinge. Genom överenskommelsen i det citerade brevet avstår Magnus till svågern Gustaf rätten att efter systemens fränfälle på livstid få behålla de nämnda gårdarna i Ydre.

Svårare att förklara synes mig fru Birgittas och mågen Eggard van Kyrens utbyte av en och en halv åtting jord i Myckleby mot en motsvarande jordlott i Ekebyborna socken vara. Bakgrunden bör vara den, att jord som med Katarina Ulfsdotters hemgift övergått till hennes make Eggard — i likhet med vad som varit fallet, när Ulf och Magnus Gudmarssöner efter sina samtidigt ingångna äktenskap med Birger Peterssens döttrar —¹² tills vidare fått stanna i svärfaderns vård. Ordagrant säges i dokumentet att Birgitta och hennes måg Eggard avstår och avhänder sig sagda jord i Myckleby till kyrkan i Linköping och för sig och sina arvingar mottager nämnda lantgods i Ekebyborna.¹³ Vi noterar, att det under förutsättning som i föregående fall är Ulfs maka, ej sonen Karl, som inträder i Ulfs ställe.¹⁴

⁸ Diplomatarium Suecanum 3778.

⁹ Diplomatarium Suecanum 3822.

¹⁰ E. Fogelklou, Bortom Birgitta, Stockholm 1941, kap. Birgitta och landskapslagarna.

¹¹ "qui mutuam inter se tenentes continentiam statuerunt intrare monasteria, et ordinatis rebus suis et bonis vir in eodem proposito est defunctus", cod. C 15, f. 73 v. Formuleringen är densamma som i Processvita med undantag, att där i stället för "monasteria" står "monasterium". AP s. 80.

¹² Diplomatarium Suecanum 2064.

¹³ Ordalagen lyder: Nouerint vniuersi quod predia nostra in villa Myklæby sita, videlicet dimisimus et apropiuimus ecclesie lincopensi, Predia ipsius ecclesie in Egby borne sita quantocumque sint pro nobis et heredibus nostris recipientes. Titulo permutationis pro eisdem. Cum fæstis permutationis legitimis hinc inde receptis secundum terre consuetudinem pro lege diucius obseruatam.

¹⁴ Jämför E. Fogelklou, a. a., kap. Finnes spår efter modersrätt i svenska landskapslagarna?

Christian Johanssons reflexioner om balettens framtid

Av Åke Lilliestam

I introduktionen till en utgåva av Christian Johanssons brevväxling med August Bournonville, publicerad i PHT 1973, s. 75 ff., antydde den roll som Johansson kom att spela som pedagog inom rysk balett under 1800-talets sista decennier. Den skall i det följande något närmare bestämmas i anslutning till en text som här ederas.

Efter den romantiska epokens slut förföll balettkulturen på de flesta håll i Europa medan den ännu vidmakthölls i S:t Petersburg. Flertalet ryska balleriner av betydelse utbildades under tiden fram till sekelskiftet av Christian Johansson. Dråpliga skildringar har lämnats av hans personliga sätt att in i höga ålderdomen förmedla sina kunskaper. Den karikatyr som hans elev Nicolas Legat (1869—1937) har tecknat av Johansson medan denne undervisar, påminner om att fiolen ännu inte ersatts av pianot som ackompanjerande instrument i balettskolan. Johansson, som var av medellängd, gick på ålderns dagar något framåtlutad i en nigande stil, med fötterna riktade utåt — till synes helt omedveten om att ett sådant sätt att förflytta sig inte hörde till det vanliga. Legat har i livfulla ordalag skildrat hur det gick till när Johansson undervisade (Ballet russe. Memoirs, London 1939).

Som pedagog förblev Johansson trogen den nobla franska stil som han i ungdomen tillägnat sig under studierna för August Bournonville i Köpenhamn och som han på 1840-talet tillämpat som partner till Marie Taglioni och Fanny Elssler vid deras gästspel i S:t Petersburg. Han kom att medverka till att stilens särdrag kon-

serverades i Ryssland medan den i dess ursprungliga miljö föll i glömska.

Tamara Karsavina (f. 1885) har i en ryktbar memoarbok, Theatre street. Reminiscences, London 1930, återkallat i minnet sin gamle lärare Christian Petrovitch, hans vresiga humör och sparsamma erkännanden. Hans språk när han undervisade var en bruten ryska med franska inslag. — Mathilde Kschessinska (1872—1971) minns hans skarpa blick. Ingen svaghet hos eleven undgick honom. Men hon framhåller också hur han gav varje rörelse en mening, hur den uttryckte ett själstillstånd, vilket allt han förstod att förmedla till eleven. Till stor del har jag honom att tacka för min karriär, skriver hon i sina minnen, Souvenirs de la Kschessinska, prima ballerina du Théâtre impérial de Saint-Petersbourg, Paris 1960. — Mikael Fokin (1880—1942), i dennes postumt utkomna minnen, Memoirs of a ballet master, Boston 1961, beskriver de känslor av vördnad han erfor när han tog del i lektioner hos Johansson som då var i åttioårsåldern. Han jämför dessa känslor med dem han förnam då han strövade i Eremitagets tavelgallerier. Johansson var den koreografiska konstens levande museum.

Christian Johansson undervisade in i det sista. Då han gick bort 1903 hade han bott mer än 60 år i den ryska huvudstaden. Året före hans död gjordes en intervju med honom: Peterburgskaja gazeta, 1902: 1, daterad 1/1, s. 4. De åsikter som han där ger uttryck åt rör tendenser inom samtidens balett. Nya stilelement beteck-

Christian Johansson. Karikatyr tecknad av Nicolas Legat. Hos Anna Legat-Pinnes, Legat School, Crowborough, Sussex.

nas genomgående som dekadenta.

Direkta vittnesbörd av detta slag är sällsynta — och i Johanssons fall såvitt bekant utan motsvarighet. När artikeln därför återges i dess helhet, meddelas den ryska originaltexten parallellt med en svensk översättning.

БАЛЕТЪ.

X. П. Јогансонъ.

Христіанъ Петровичъ Јогансонъ справляеть на-дняхъ *шестидесятилетіе* своей артистической дѣятельности, и уже это одно указывает на тотъ огромный авторитетъ, какой представляетъ собой этотъ балетный «маоу-саилъ» по вопросамъ хореографіи.

Цѣлая плеяда выдающихся жрищъ Терпсихоры создалась и расцвѣла подъ руководствомъ Јогансона, все что было и есть выдающагося въ нашемъ балетѣ, все это ученицы или ученики Христіана Петровича, про котораго недаромъ выразился одинъ балетоманъ: «онъ невидимъ на сценѣ, но его присутствіе всегда на ней ощущается»...

Какого же мнѣнія этотъ «видавшій виды» балетный старикъ о ближайшей будущности нашего балета?

Идеть-ли нашъ балетъ къ процвѣтанію, или, наоборотъ, къ упадку?

Точнаго отвѣта на вопросъ нашъ маститый собесѣдникъ не далъ

— Пока я нахожусь на службѣ, — былъ его отвѣтъ, — я не могу критиковать свое дѣло. Въ будущемъ году я покончу службу и тогда въ состояніи высказать то, что думаю.

Одно я могу вамъ сказать: классическій танецъ идеть къ полному упадку, онъ все болѣе и болѣе вытѣсняется итальянскими танцами, рассчитанными болѣе на акробатизмъ, чѣмъ на красоту движеній.

Я слышалъ, что теперь додумались даже до какого-то «декадентства» въ танцахъ... По крайней мѣрѣ въ мой юбилейный бенефисъ идеть балетъ «Донъ-Кихотъ», поставленный по «декадентски». Я не знаю, что собственно представляетъ собой это «декадентство» въ танцахъ, но уже то фактъ, что ни М. И. Петипа, ни П. А. Гердта не согласились взять на себя постановку «Донъ-Кихота», даетъ мнѣ основаніе полагать, что «декадентство» въ балетѣ есть нѣчто антихудожественное, идущее въ разрѣзъ со всѣми понятіями о красотѣ, пластикѣ и всѣмъ прочимъ, на чемъ основано балетное искусство.

Отъ очевидцевъ постановки «Донъ-Кихота» въ Москвѣ я слышалъ, что «оригинальность» ея заключается въ нѣкоторомъ реализмѣ, напримѣръ, сцена въ тавернѣ будто бы поражаетъ массой движенія; затѣмъ мнѣ передавали, будто въ этомъ балетѣ вводятся для танцующихъ юбки, извѣстныя подъ названіемъ «серпантинъ» и бывшія до сихъ

БАЛЕТТ.*

C. P. Johanson.

Christian Petrovitch Johanson firar i dagarna 60 års jubileum i sin artistgärning och redan detta riktar uppmärksamheten på den väldiga auktoritet som denne balettens "Methusalem" företräder i koreografin.

Terpsichores hela plejad av framstående offerprästinor skapades och blomstrade under Johansons ledning. Allt som var och är det finaste i vår balett det är eleverna till Christian Petrovitch om vilken en balettskare icke utan orsak yttrade sig på följande sätt: "Vi ser honom inte på scenen, men man förnimmer alltid hans närvaro där" ...

Vad anser denne balettens nestor om vår baletts närmaste framtid?

Går vår balett mot blomstring eller, tvärtom, mot förfall? Den vördnadsvärde deltagaren i vårt samtal gav inte något exakt svar på vår fråga.

— Så länge jag är i tjänst, svarade han, kan jag inte bedöma mitt verk. Nästa år lämnar jag min tjänst och då kommer jag att kunna säga vad jag tycker.

Men ett kan jag säga Er: Den klassiska dansen går mot ett totalt förfall, den trängs ut alltmera av italienska danser som tar större hänsyn till akrobatik än rörelsens skönhet.

Jag har fått höra att man nu funderat ut något riktigt "dekadent" i fråga om danser... Åtminstone på min jubileums-recett dansas baletten "Don-Quixote" i en "dekadent" uppsättning. I grund och botten vet jag inte hur denna "dekadens" framträder i danserna, men redan det faktum att varken M. I. Petipa eller P. A. Gerdt samtyckte till att åta sig uppsättningen av Don Quixote, ger mig anledning att anta att "dekadens" inom baletten är något antikonstnärligt och går tvärt emot alla föreställningar om skönhet, plastik och allt övrigt som balettkonsten är grundad på.

Jag hörde av personer som sett uppsättningen av "Don Quixote" i Moskva att dess "originalitet" består i en viss realism. Så frapperar t.ex. scenen i tavernan med sin mängd av rörelse; sedan har man berättat för mig att dansöserna i den här baletten fått kjolar som går under benämningen "serpentine" och hittills använts av artister vid cir-

порь принадлежностью цирковых и кафешантаннхъ артистокъ. Наконец, танцуютъ одновременно разные танцы, словомъ, видно больше погони за эффектами, чѣмъ за красотой, видно торжество реализма и упадокъ классицизма...

— А наши танцовщицы? Общаются ли онѣ воскресить времена Тальони и Фанни Эльслеръ?

— Такихъ танцовщицъ, какъ Тальони, наврядъ-ли можно ожидать... Лучшая изъ современныхъ танцовщицъ, Замбелли, у которой «баллонъ» дѣйствительно прекрасный, все-таки во многомъ уступаетъ Тальони. Главный недостатокъ Замбелли тотъ, что у нея неподвижный торсъ, между тѣмъ, какъ у Тальони весь корпусъ танцоваль вмѣстѣ съ ногами... вся ея фигура представляла собой гармоническое цѣлое... У Замбелли еще тотъ недостатокъ, что у нея не красивыя руки, а танцовщица должна быть изящной съ ногъ до головы.

Изъ молодыхъ танцовщицъ я очень высоко ставлю свою ученицу Гельцеръ, у которой всѣ данныя, чтобы занять первое мѣсто среди современныхъ танцовщицъ. Необыкновенное трудолюбіе есть также одинъ изъ факторовъ, благодаря которымъ Гельцеръ общается выработаться въ крупную танцовщицу. Какъ чисто «классическая танцовщица», очень много общается Павлова 2-я, у нея несомнѣнный талантъ къ классическимъ танцамъ, но этой молодой танцовщицѣ я-бы посовѣтоваль относиться серьезнѣе къ своему искусству... Ей недостаетъ трудолюбія...

kusar och musikkaféer. Slutligen dansar man olika danser samtidigt. Med ett ord är det uppenbarligen mera ett jagande efter effekter än efter skönhet. Det är tydligen realismens triumf och klassicismens fall...

— Och våra dansöser? Ger de löfte om att återuppliva Taglionis och Fanny Elsslers tid?

— Sådana dansöser som Taglioni får vi vänta länge på... Den bästa av våra samtida dansöser, Zambelli, som har en verkligt vacker "ballon" är likväl i mycket underlägsen Taglioni. Zambellis största brist är att hon har en orörlig torso, medan Taglionis hela kropp dansade tillsammans med fötterna... Hela hennes gestalt utgjorde en harmonisk helhet... Zambelli har också den bristen att hon inte har vackra händer och en dansös måste vara utsökt från fötter till huvud.

Av de unga dansöserna sätter jag min elev Geltzer mycket högt. Hon har alla förutsättningar att nå den främsta platsen bland samtida dansöser. En ovanlig arbetsamhet är också en av de faktorer med vars hjälp Geltzer ger löfte om att arbeta sig upp till en stor dansös. Som en rent klassisk dansös är Pavlova 2 mycket lovande. Hon har onekligen talang för klassisk dans, men jag skulle vilja råda denna unga dansös att ta sin konst mera på allvar... Hon är inte tillräckligt arbetsam...

** För översättningen tackas Ingrid Cantwell, Kungl. biblioteket.*

I överensstämmelse med tidens bruk firades vid olika tillfällen minnet av Johanssons anställning inom rysk teater. Ett 25-årsjubileum högtidlighölls således 1866 — uppmärksammat även i svensk press (Illustrerad Tidning 10/3 1866). 50-årsjubileet firades 1891. Denna högtidlighet finns skildrad i den ryska tidskriften *Artist* 1892: 20 s. 174—175. Även 60-årsjubileet celebrerades. Det skedde in på året 1902 och det är denna stundande tilldragelse Johansson anspelar på i sitt intervjuvar. (Se även nekrolog över Johansson i *Teatr i iskusstvo* [Teater och konst] 1903: 52 s. 1009.)

Vid tiden för sekelskiftet tillvaratogs de virtuosa italienska stildragen i den ryska undervisningen av Enrico Cecchetti (1850—1928). Det var inte ovanligt att begåvade balleriner blev både hans och Jo-

hanssons elever. Vilka komplikationer, det kunde medföra, har Kschessinska beskrivit i sin redan anförda bok (s. 30—31):

Comme j'aspirais à acquérir la virtuosité de l'école italienne, fort appréciée alors du public, je commençai à prendre des leçons chez Enrico Cecchetti, sans abandonner pour autant les cours particuliers de Christian Johansson que j'aimais beaucoup. Mais ces leçons chez le professeur italien vexèrent Johansson qui me déclara un jour: "Si mon enseignement ne vous plaît pas, je puis ne pas vous donner de leçons du tout." J'en fus si honteuse et peinée que je renonçai aux cours de Cecchetti et poursuivis toute seule l'étude de la technique italienne.

(Rörande dessa personligheter inom baletten, Johansson och Kschessinska, har Jan-Olof Olsson i skriften Leningrad-S:t Petersburg (2:a uppl., Sthlm 1967, s. 127 ff. och 223 ff.) gjort några iakttagelser.)

Baletten Don Quixote, ett verk i fyra akter, uruppfördes 1869 vid Bolsjojteatern i Moskva. Koreografin var av Marius Petipa; musiken av Ludwig Minkus. Ett par år senare nådde verket S:t Petersburg. Det uppförande som Johansson anspelar på är en ny version genom Alexander Gorskij (1871—1924). Denne hade börjat sin bana som dansör och var elev av Petipa. Som regissör och koreograf i Moskva satte han emellertid med stor självständighet ånyo upp en rad äldre verk ur tidens balettrepertoar. Han sökte dramatisera dem genom att lägga in nya episoder och föra handlingen framåt under samverkan mellan kår och solister. Hans nyuppsättning av Don Quixote 1900 blev i dessa avseenden banbrytande ehuru den inte förmådde väcka Johanssons gillande.

Det är omvittnat hur den nyssnämnde Marius Petipa (1818—1910), född fransman och från 1862 balettchef och ledande koreograf i S:t Petersburg, hämtade impulser från Christian Johanssons undervisning. "Petipa had a deep respect for Johansson and frequently visited his lessons, borrowing interesting *enchainements* for a new ballet" (Natalia Roslavleva, *Era of the Russian ballet*, London

1966, s. 112). Vetskapen om de förbindelser som var etablerade mellan Petipa och Johansson torde inte ha minskat intresset för den senares lektioner.

Pavel Gerdt (1844—1917) stod länge i förgrunden som dansör. Som sådan hade han influerats av såväl Petipa som Johansson. Hans hållning på scenen var nobel och han var tillika en skicklig mimiker. Som partner åt tidens balleriner blev han ofta anlitad. När han längre fram övergick till pedagogisk verksamhet blev han liksom Johansson en stilsäker bärare av traditionen från romantikens dagar. Hans kvinnliga elever var delvis desamma som Johanssons men till skillnad från denne vände han sig även till de manliga dansarna.

Loïe Fuller, född i Illinois 1862 och avliden i Paris 1928, turnerade och gav dansaftnar i Europa och Amerika. Hon framträdde på Folies-Bergère 1893 och besökte Sverige 1906. Samtidigt som hon gjorde bruk av schalar och accessoarer prövade hon nya belysningseffekter. På 1890-talet kreerade hon en serpentindans, vars något slumpartade tillkomst hon beskrivit i ett memoarverk, *Quinze ans de ma vie*, framlagt i Paris 1908. Hennes stil kan erinra om *art nouveau* inom andra konstarter. Det är inte ägnat att förvåna att Johansson från sina utgångspunkter stod kallsinnig till de stildrag som Fuller representerade.

I medelpunkten för intresset i S:t Petersburg, vid tidpunkten när Johansson uppsöktes av reportern från Peterburgskaja gazeta, stod Carlotta Zambelli (1875—1968), den sista i en rad av celebra italienska balleriner som gästade den ryska huvudstaden. Med tjänstledighet från Parisoperan, där hennes karriär i övrigt förlöpte, hade hon under hösten 1901 framträtt i Coppélia, Giselle och ännu något verk. Rysk kritik framhöll hennes tekniska skicklighet, självfulla behag och mimiska förmåga. Johansson lät sig emellertid, som vi sett, inte övertygas. Den engelske balettforskaren Ivor Guest, som äg-

Christian Johansson. Skiss utförd 1900 av I. A. Vsevoložskij. Namnteckningen är Johanssons egen. Ur: J. A. Bachrušin, *Istorija russkogo baleta*. Izd. 2. [Den ryska balettens historia. 2. uppl.] Moskva 1973.

nat Zambelli ett särskilt studium, har lagt märke till Johanssons reaktion (Carlotta Zambelli i *Revue de la société d'histoire du théâtre*, 21 (1969), s. 227).

Eftervärldens omdöme om den ryska ballerinan Jekaterina Geltzer (1876—1962) ger vid handen att hon kom att infria de förväntningar Johansson i in-

tervjun ställde på sin elev. Olga Martynova, som sysslat med henne i ett specialarbete Jekaterina Geltzer, utkommet i Moskva 1965, omtalar (s. 13) att denna förhöll sig mycket seriöst till sin verksamhet hos Johansson. Hon hade 1896 flyttat över från Moskva till S:t Petersburg, anslutit sig till teatern där och börjat arbeta i Johanssons klass. Geltzer har relaterat hur han fordrade av sina elever att de aldrig glömde elegansen i utförandet eller den rätta och vackra ställningen för händer och kropp, när de utförde svåra övningar. Hon påpekar, så som andra gjort, hur intrikata Johanssons danskombinationer var och hur de kunde ändras för varje lektion. Inga av de svårigheter som i framtiden mötte henne hos olika koreografer blev därefter oöverkomliga.

Geltzer återvände så småningom till Moskva, där hon ännu på 1920-talet stod i främsta ledet bland sovjetryska dansöser. Hennes inflytande sträcker sig långt fram i tiden. Genom dramatisk inlevelse och teknisk brio blev hon en av dem som präglat Bolsjojbalettens konstnärliga hållning sådan vi i våra dagar känner den. Sättillvida tillhör hennes insats en senare tids danshistoria.

Vad slutligen Anna Pavlova (1881—1931) beträffar, befann hon sig vid denna tid ännu blott i början av sin karriär och gick, på ryskt vis, under beteckningen Pavlova 2. Den erinrade om att en annan dansös med samma efternamn varit knuten till scenen. Anna Pavlova hade gått ut balettskolan 1899 och 1902 är året för hennes solistutnämning. Hennes ryska berömmelse daterar sig från året efter Johanssons uttalande, varunder hon triumferade med Giselle. Den högsta graden, prima ballerina, nådde hon 1905. Hennes bosättning i London ägde rum 1912. Då hade hon redan för flera år sedan inlett den karriär som ambulerande ballerina som för hennes del skulle vara livet ut. Kort före kriget dansade hon sista gången i Ryssland.

Om arten av Johanssons inflytande över Anna Pavlova har olika meningar på senare tid framförts av ryska baletthistoriker, vilka båda betonar det komplicerade och rika innehållet i den svenske lärarens lektioner. Det har å ena sidan hävdats av Vera Krasovskaja 1972 i ett i Leningrad utkommet verk om rysk balett under 1900-talet (Russkij baletnyj teatr načala 20. veka, del 2 s. 233), där intervjun med Johansson för övrigt på flera ställen citeras, att Johansson inte kunde till fullo uppskatta Pavlovas egenart. Krasovskaja vill gärna betona ryska särdrag vid sina forskning. Pavlova var enligt henne ägnad att i dansen ge uttryck åt det andliga klimat som rådde i Ryssland vid tiden för sekelskiftet. Johansson hade förlorat sinnet för den romantiska frihet som präglat hans egen dans i ungdomen och med åren blivit förespråkare för en akademisk estetik. Det drag av föränderlighet, som Pavlova införde i de fastställda kombinationerna, chockerade därför Johansson.

Mot detta står den mening som Natalia Roslavleva 1966 framförde i det ovan citerade arbetet (s. 112). Hon har funnit att Johanssons pedagogiska metod var individuell och baserades på ett nära studium av eleven, vars fel han visste att korrigera. Han hade inget ideal färdigt på förhand. En viss vekhet hos Pavlova förstod han följaktligen att forma om till en del av hennes personlighet.

Résumé

Préliminairement sont relatées quelques caractéristiques de Christian Johansson se référant à son activité de pédagogue sur ses vieux jours et exprimées par quelques mémorialistes: Nicolas Legat, Tamara Karsavina, Mathilde Kschessinska et Mikael Fokin. Il continuait à enseigner jusqu'au bout. Lorsqu'il mourut, en 1903, il avait, quoique Suédois de naissance, résidé à Saint-Petersbourg pendant plus de 60 ans. Notre article est suscité par quelques réflexions présentées dans un interview avec lui dans le premier numéro de 1902 de la Peterburgskaja Gazeta.

Christian Johansson parle en termes cri-

tiques d'une nouvelle mise en scène du ballet *Don Quichotte*, par Alexander Gorskij, au théâtre Bolchoï à Moscou, mise en scène que Johansson n'avait pourtant pas vue. Lors de cet interview, la danseuse italienne Carlotta Zambelli, ordinairement engagée à l'Opéra de Paris, venait de se produire au théâtre Mariinskij, à Saint-Pé-

tersbourg. Johansson compare Zambelli à Marie Taglioni, sa partenaire à lui dans sa propre jeunesse, comparaison qui n'est pas favorable à Zambelli. Par contre, il attend beaucoup de son élève Katerina Geltzer et trouve également que la jeune Anna Pavlova va au-devant d'un avenir prometteur.

Sandwall och Sundewall

Av Erik Wikén

Johan Sandwall, den kände utgivaren av Jönköpingsbladet och sedan Göteborgs handels- och sjöfartstidning, flydde i april 1851 ur landet, sedan det avslöjats att han långt tidigare i Jönköping förskingrat såsom kamrer i Smålands bank.¹ Saken väckte stort uppseende. Liksom så många andra vid denna tid, som gjort sig skyldiga till förskingring eller på annat sätt råkat i ekonomiska svårigheter, begav sig Sandwall till Förenta Staterna. Hans resväg är inte fullt klar, troligen for han över från Le Havre. Redan den 7 maj, efter en ovanligt snabb resa, skall han ha varit i New York.² Just som han kom dit, förberedde en svensk utgivandet av den första svensk-amerikanska tidningen. Det var Napoleon Berger, känd för ett par broschyrer som han 1838 utgett i Stockholm, fyllda med smädelser mot kungen och mot Ryssland. Dömd för dessa hade han flytt och huvudsakligen vistats i Schweiz, innan han c:a 1850 for till Förenta Staterna. Utrikes uppträdde han under namnet Anders Gustav Öbom eller bara Gustavus Öbom (Obom).³ Berger-Öbom, som var konstförvant men en svag skribent, hade säkert behov av Sandwalls erkända journalistiska förmåga och enligt flera vittnesbörd deltog Sandwall i tidningens redigering. Första numret av Skandinaven, såsom tidningen hette, utkom i New York 19 juli 1851. Tidningen utkom med ett nummer i veckan fram till mitten av 1853. Av de c:a 100 num-

mer som bör ha utkommit är endast 9 bevarade. Dessutom kan ytterligare några delvis rekonstrueras efter i pressen i Sverige avtryckta artiklar. Av Sandwalls hand är med största sannolikhet en lång redogörelse i numret av 2 augusti 1851 för tidningspressen i Sverige, som initierat redogör för de olika organens "färg". Men snart har Berger-Öbom och Sandwall blivit osams och Sandwall tydligen lämnat redaktionen. "Banktjuv" kallar Berger-Öbom honom i ett nummer av Skandinaven i december 1851.

¹ Allmänt om Johan Sandwall:

K. Warburg, Viktor Rydberg ... (1900) 1, s. 85 ff.

O. Holmberg, Viktor Rydbergs lyrik (1935) s. 30 ff.

Ö. Lindberger, Prometeustanken hos Rydberg ... (1938) passim.

E. G. Holm, Boktryckerier och boktryckare i Jönköping (i: Medd. från Norra Smålands Fornminnesförening och Jönköpings läns hembygdsförbund, 13, 1940) s. 77 ff.

C. Krantz, G.H.T. 1832—1917 (1957) s. 100 ff.

A. Forsström, Viktor Rydberg. Barndom och ungdom 1828—1855 (1960) passim. Vid s. 224 porträtt av Sandwall.

B. Sallnäs i Jönköpings stads historia, 2 (1965) passim.

² Öresunds-Posten 11 juli 1851. Ruben G:son Berg påstår i sin bok C.J.L. Almquist i landsflykt 1851—1868 (1928) s. 123 felaktigt att Sandwall inte skulle ha kommit till Amerika redan under 1851.

³ Författaren förbereder en utförligare redogörelse för Berger-Öbom och hans svensk-amerikanska tidningar. Se tills vidare N. W. Olsson, Was Napoleon Berger the first Swedish journalist in America? (i: Swedish Pioneer 1952: 3, s. 19 ff) — Olssons frågetecken är onödigt, identiteten är fullt klar.

För en lång tid vet vi inte mycket om Sandwalls öden i Förenta Staterna.⁴ Enligt vad han själv säger i brev hem 1863 skall han från 1852 mestadels ha bott i Baltimore. Han säger att han inte blivit tvungen till hårt arbete utan att hans "hjerna och penna" alltid är hans verktyg — kanske har han även i fortsättningen haft något journalistarbete.

Han deltog sedan i drygt ett år på nordstatssidan i inbördeskriget. Efter avskedet fick han först en sekreterarbefattning vid det statliga skeppsvarvet i Norfolk, sedan vid därvarande tullhus.⁵

Ett par år före sin död fick han i Norfolk ett oväntat besök från Sverige, nämligen av en son, Axel Sandwall. (Johan Sandwall var aldrig gift, modern är tills vidare okänd, och sonen hade uppföstrats hos sin farbror, den kände industrimanen i Jönköping, Frans Gustaf Sandwall.) Sonen tycks emellertid i Amerika ha berett fadern mer bekymmer än glädje.

Johan Sandwall dog i Norfolk 18 april 1867 och hans minne hyllades vid ett möte av stadens tulltjänstemän samma dag.

Efter faderns död har sonen tydligen haft svårt klara sig men i brev underhållit farbrodern med uppdiktade framgångar. Denne blev därför ytterst förvånad när han från Amerika fick underrättelse att Axel Sandwall dött i armod på sjukhus i Baltimore i december 1871. På hans begäran undersöktes fallet av de svenska diplomatiska representanterna i Amerika och sanningen kom i dagen.⁶

Pehr Alfred Sundewall föddes i Gränna 24 februari 1834. Han var först handlande i Lidköping, från 1862 i Falköping. I april 1868 avvek han från sistnämnda ort, efterlämnande en massa skulder. Han har förmodligen genast ställt färden till Förenta Staterna och hamnat i Chicago, där han antog namnet John A. Fogelberg. Dit kom hans hustru efter följande år; hon dog där 8 april 1870.⁷

I Chicago kom Sundewall-Fogelberg snart in i landaffärer och blev en mycket omstridd figur. Hans argaste vedersakare var den framstående svenska journalisten Isidor Kjellberg, som tillbragte en tid i Chicago och som nyligen uppmärksammats i en doktorsavhandling i Lund.⁸ Striden om Sundewall-Fogelberg och andra tvivelaktiga svenska landagenter i Chicago gav starkt genljud även i pressen i Sverige. Till slut måste Sundewall-Fogelberg fly från Chicago och skall sedan ha fört ett kringirrande liv på resor i Europa och till

⁴ I korrespondenser från New York, publicerade i Folkets Röst 29 oktober 1851, Snäll-Posten 24 november 1851 samt Folkets Röst 31 december 1851, talas ofördelaktigt om Sandwalls uppträdande. I fyra brev nov.—dec. 1851 till Clemens Hebbe, Vendela Hebbes landsflyktige man i Amerika, anropar Sandwall denne om hjälp (brevet finns bland Clemens Hebbe-papper hos fru Brita Hebbe, Djursholm — Vendelas biograf — som vänligt låtit mig ta del av dem). Sandwall har också i slutet av 1851 anropat den likaledes landsflyktige C. V. Hammarsköld i South Carolina om hjälp — R. Roos, Resa till Amerika 1851—55 ... (1969) s. 71. En svensk typograf Joh. Andersson påstår i brev, daterat Chicago 28 november 1852 och publicerat i Stockholms Dagblad 10 och 14 juni 1853, att Sandwall är i guldsmedslära i Philadelphia, vilken uppgift knappast förefaller trovärd.

⁵ Utdrag ur Sandwalls brev från Amerika i dödsrunan över honom i GHT 26 juni 1867. Dödsrunan är författad av C. J. Lindskog enl. Lindberger, *anf. arb.* s. 450 not 33.

⁶ Hela redogörelsen för Axel Sandwall i RA Beskickningens i Washington arkiv 1872: Korr. med UD, ankommande och avgående; Korr. med vice konsul, inkommande och avgående.

⁷ En signatur B hyllar den bortgångna, Hanna Fogelberg, med en dikt i den norsk-amerikanska tidningen Skandinaven (Chicago) 20 april 1870. När Tidning för Falköpings stad och Falbygden 18 maj 1870 avtrycker dikten, ändrar den namnet till Hanna Sundewall!

⁸ N. G. Nilsson, "Ära och lof vare intervjuvandet" ... (1975) (Press och litteratur, 6). R. Amenius om I. K. i SBL 21 (1975), s. 194—197.

⁹ Enligt uppgift i Dagens Nyheter 16 september 1873 skall han vid den tiden som kanadensisk emigrantagent ha besökt Norge och Danmark, kanske även Sverige.

och med Afrika.⁹ Han dog i september 1876 i Buffalo.¹⁰

Nu har det märkliga hänt att dessa två klart åtskilda personer slagits samman till en! Det börjar hos svenskättlingen G. M. Stephenson 1929.¹¹ Han säger om Fogelberg att hans "real name was John Sandwall, a man who had a checkered career in Sweden as a newspaper editor and an accountant in a bank. After embezzling a sum of money he fled to America, leaving his wife and children". Detta kan kanske ursäktas hos en forskare som måhända inte haft full tillgång till all litteratur; dock fanns för Stephenson de riktiga uppgifterna om Sandwalls öden i Förenta Staterna och dödsår så lättillgängliga som i Nordisk familjeboks andra upplaga

(1916) med hänvisning till Warburgs anf. arbete!

Dessvärre har en svensk emigrationsforskare i en monografi över svenskarna i Chicago övertagit denna föregångarens identifikation.¹² Och hans fantasiskapelse John Fogelberg-Sandwall har sedan smittat av sig; Allan Kastrup i det stora verket *The Swedish heritage in America* (1975), utgivet av Swedish Council of America, har den på s. 288.

¹⁰ Svenska Amerikanaren (Chicago) 21 september 1876, citerat i Göteborgs-Posten 1 november 1876.

¹¹ G. M. Stephenson, *The stormy years of the Swedish colony in Chicago before the great fire* (i: *Transactions of the Illinois State Historical Society*, 1929) s. 178.

¹² U. Beijbom, *Swedes in Chicago ...* (1971) (*Studia historica Upsaliensia*, 38) passim.

ANMÄRKNINGAR

Ett par anmärkningar till Gustaf Mauritz Upmarks anteckningar om lärare vid Uppsala universitet (PHT 70 (1974), s. 78 ff):

Arkivarie Lennart Löthner har i anslutning till uppgiften, att Uppsalaprofessorn Zacharias Nordmark "skornorrade" (s. 83), erinrat om vad Bernhard von Beskow skriver om honom i sina Lefnadsminnen (1870): "Han var Norrlänning och hans uttal af bokstafven r, hvilket lät som fem eller sex rrrrrr väckte alltid munterhet" (s. 31). Det är alltså uppenbart att Nordmark verkligen skorrade. Löthner jämför härmed att även den legendariske Stockholmsprästen Oscar Krook skorrade, ehuru han var född i Haparanda.

Vidare har professor Nils Herlitz påpekat att om man utgår från att "Conses" i Johannes Tranérs anslag (s. 82) är en fel-skrivning för Comes, ger detta en begriplig mening: "För dem som ämnar besöka Rom erbjuder sig J. T. att vara reseledare."

G. B.

MEDDELANDE ANGÅENDE PERSONHISTORISKA SAMFUNDETS ÅRSMÖTE 1976

Personhistoriska samfundets årsmöte 1976 ägde rum i Svenska läkaresällskapet, Klara östra kyrkogata 10 i Stockholm, på 100-årsdagen av samfundets bildande den 25 mars. Till ledamöter av styrelsen omvaldes krigsarkivarie Bertil Broomé (ordförande), professor Sten Carlsson, förste bibliotekarien Olof von Feilitzen, förste arkivarien Nils F. Holm, riksarkivarie Åke Kromnow, förste bibliotekarien Åke Lilliestam (sekreterare), riddarhusgenealogen Pontus Möller, överbibliotekarien Wilhelm Odelberg, bankdirektören Bertel Rennerfelt (skattmästare) och docenten Herman Schück. Till ledamöter av redaktionsutskottet omvaldes B. Broomé och Å. Lilliestam och nyvaldes fil. dr Birgitta Lager-Kromnow. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant omvaldes länsbibliotekarien Elise Adelsköld.

Vid sammanträdet höll krigsarkivarie Broomé föredrag över ämnet Personhistoriska samfundet 100 år.

Samma dag öppnades i Riksarkivet en utställning, Från autografsamlande till personhistoria, i anledning av samfundets jubileum med inledningsord av statsrådet Lennart Geijer.

